ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ
ЖАНЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНАН КЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТЫ

МЕНДИГАЛИЕВ МЕРГЕН УМИРБЕКОВИЧ

Әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыру

7М12301-«Құқық қорғау қызметі» (бейіндік бағыт, сондай-ақ қашықтан оқытуды қолдану арқылы) білім беру бағдарламасы бойынша ұлттық қауіпсіздік және әскери іс магистрі дәрежесін алуға жоба

Ғылыми жетекші:
жалпы заң пәндері
кафедрасының доценті
Р.А. Амерханов,
заң ғылымдарының кандидаты,
кіші әділет кеңесшісі
_____

Қосшы қ., 2026 ж.

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл зерттеу жұмысында әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыру мәселелері қаралған.

Магистерлік жобада Қазақстанның инвестициялық ахуалының қазіргі жай-күйі, даму үрдістері және инвестициялық заңнаманың даму тарихы талданған. Инвестициялық жобаларды іске асыру барысында туындайтын негізгі әкімшілік кедергілер мен тосқауылдар айқындалып, олардың инвесторлар қызметіне әсері бағаланған.

Зерттеу нәтижесінде әкімшілік рәсімдерді оңайлату, инвестициялық қызметті жетілдіру және инвесторлардың құқықтарын қорғау тетіктерін күшейту бойынша ұсыныстар әзірленген. Сонымен қатар, инвестициялық қызмет саласында туындайтын әкімшілік кедергілерді жүйелі түрде айқындау, мемлекеттік органдардың, оның ішінде прокуратура органдарының қатысуымен оларды төмендету бойынша дәйекті іс-қимылдар тізбегін қалыптастыру мақсатында алгоритм дайындалған.

Магистерлік жобаның қорытындалары инвестициялық саясатты жетілдіруде және құқық қорғау органдарының қызметінде қолданылуы мүмкін.

РЕЗЮМЕ

В данной исследовательской работе рассматриваются вопросы повышения инвестиционной привлекательности Республики Казахстан путем снижения административных барьеров.

В магистерском проекте проанализировано текущее состояние инвестиционной среды Казахстана, тенденции развития и история развития инвестиционного законодательства. Выявлены основные административные барьеры и препятствия, возникающие при реализации инвестиционных проектов, а также оценено их влияние на деятельность инвесторов.

По результатам исследования разработаны предложения по упрощению административных процедур, совершенствованию инвестиционной деятельности и укреплению механизмов защиты прав инвесторов. Кроме того, для систематического выявления административных препятствий, возникающих в сфере инвестиционной деятельности, и формирования последовательного комплекса действий по их снижению с участием государственных органов, в том числе органов прокуратуры, был подготовлен Алгоритм.

Выводы и заключения магистерского проекта могут быть использованы при совершенствовании инвестиционной политики и в деятельности правоохранительных органов.

SUMMARY

This research paper examines the issues of increasing the investment attractiveness of the Republic of Kazakhstan by reducing administrative barriers.

The master's project analyzes the current state of Kazakhstan's investment environment, development trends, and the history of investment legislation. The main administrative barriers and obstacles arising during the implementation of investment projects are identified, as well as their impact on investors' activities assessed.

Based on the research results, proposals have been developed to simplify administrative procedures, improve investment activities, and strengthen mechanisms for protecting investors' rights. In addition, to systematically identify administrative obstacles arising in the field of investment activity and to form a consistent set of measures to reduce them with the participation of state bodies, including prosecutorial bodies, an Algorithm was prepared.

The conclusions and findings of the master's project can be used in improving investment policy and in the activities of law enforcement agencies.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....5

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....6

КІРІСПЕ.....7

1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ
1.1 Қазақстан Республикасындағы инвестициялық ахуалдың жай-күйі мен даму үрдістерін талдау.....11
1.2 Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері және әкімшілік кедергілер.....16

2 ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ АСПЕКТІЛЕР
2.1 Инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің халықаралық және шетелдік тәжірибесі.....25
2.2 Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз етудегі прокуратура органдары қызметінің құқықтық негіздері.....36

ҚОРЫТЫНДЫ.....49

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ.....52

ҚОСЫМША.....58

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы жобада мынандай стандарттарға сілтемелер пайдаланылған:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 2026 жылы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданды.
2. Прокуратура туралы: Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы №155-VII ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы №375-V ҚРЗ.
4. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ.
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы №377-V ҚРЗ.
6. Экономиканы ырықтандыру жөніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 8 мамырдағы №542 Жарлығы.
7. Мемлекет басшысының 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 13 қазандағы №1042 Жарлығы
8. Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласында мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы №1125 Жарлығы.
9. Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының 2029 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 18 қазандағы №868 қаулысы. *(Күші жойылды)*
10. Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2025 жылғы 31 желтоқсандағы №1185 қаулысы.
11. Инвестициялар туралы келісімдерді жасасу, өзгерту және бұзу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрінің м.а. 2023 жылғы 17 наурыздағы №11-1-4/113 бұйрығы
12. Инвесторлар үшін «бір терезені» ұйымдастыру қағидаларын, сондай-ақ инвестициялар тарту кезінде өзара іс-қимыл жасау тәртібін бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрінің 2023 жылғы 26 маусымдағы №11-1-4/327 бұйрығы.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР	Қазақстан Республикасы
АПК	Азаматтық процестік кодекс
ӘҚБтК	Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс
НҚА	нормативтік құқықтық акт
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
АҚШ	Америка Құрама Штаттары
ЕО	Еуропалық Одақ
БАӘ	Біріккен Араб Әмірлігі
ЖШС	жауапкершілігі шектеулі серіктестік
ТМД	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы
АХҚО	«Астана» халықаралық қаржы орталығы
ҚХР	Қытай Халық Республикасы
ЕЭА	еркін экономикалық аймақ
СДТБТ	Сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі

КІРІСПЕ

Жүргізілетін зерттеудің өзектілігі. Қазақстандағы басым бағыттарының бірі – инвестициялық қызметті жетілдірумен түсіндіріледі. Экономиканың жаһандануы және халықаралық ынтымақтастықтың кеңейуін бүгінгі күні бір елден басқа елге капиталдың қозғалысы арқылы қамтамасыз етеді.

Шетелдік инвестицияларды тартудың тиімділігі – оларды экономиканың өсу қарқынын арттыруға, өндірістік процесті жаңғыртуға және жұмыс орындарын көбейту мүмкіндігімен анықталады.

Ғылыми әдебиеттерде инвестициялық қызмет кез келген мемлекеттің экономикалық өсуінің маңызды шарты екені атап көрсетіледі. Ал ҚР үшін инвестициялық тартымдылықты арттыру дамудың негізгі арналарының бірі болып саналады [1, 81 б.]. Бұл тұжырым егемендік алған күннен бастап инвестицияларды тарту, осы саладағы заңнаманы жетілдіру және әкімшілік кедергілерді азайту мәселелеріне ерекше көңіл аударылғанын растайды.

Сонымен қатар, тақырыптың көкейкестілігін Қазақстан Республикасы Президенті Қ.К. Тоқаев өз Жолдауында айқындалған мемлекеттік саясат басымдықтары да қуаттайды. Аталған Жолдауда қазіргі жағдайда инвестицияларды тарту мемлекеттің кезек күттірмейтін міндеті екені ерекше атап өтілді. Сонымен бірге «инвесторлармен өзара іс-қимыл жасаудың қолданыстағы жүйесі әлі де күрделі болып қалып отырғаны, бюрократия мен функциялардың қайталануын туындататыны» [2] көрсетілді. Мемлекет басшысы «инвестицияларды тарту жүйесін түбегейлі жаңартудың, құқықтық базаны жетілдірудің, заңнаманы кәсіпкерлердің қажеттіліктеріне бейімдеудің, сондай-ақ бизнес үшін елеулі кедергі болып отырған бюрократиялық рәсімдерді қысқартудың қажеттігін» [2] атап өтті.

Бұл бағдарлар ҚР-дың инвестициялық ахуалын, инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін және елдің инвестициялық тартымдылығын арттыруға кедергі келтіретін әкімшілік тосқауылдарды талдауға арналған зерттеудің тақырыбымен тікелей байланысты.

Ғылыми зерттеулерде көрсетілгендей, тіпті дамыған нормативтік база болғанның өзінде де инвестициялық қатынастарды құқықтық реттеудің мінсіз жүйесіне қол жеткізу іс жүзінде мүмкін емес. Сондықтан мемлекет пен инвестор мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ететін оңтайлы үлгі қалыптастыруға мемлекетіміз ұмтылуы тиіс.

Осыған байланысты кейбір ғалымдардың ойынша, «инвестициялық жобаларды іске асыруға кедергі келтіретін және ҚР-дың инвестициялық ахуалына теріс әсер ететін әкімшілік тосқауылдарды төмендету мәселесі ерекше өзектілікке ие» [3] болып отыр.

Шешілетін практикалық міндеттің қазіргі уақыттағы жағдайын бағалау. Инвестициялық және кәсіпкерлік құқық, шетелдік инвестицияларды құқықтық

реттеу, инвестициялық ахуал және инвесторлардың құқықтарын қорғау мәселелері қазақстандық, ресейлік заң ғылымында кеңінен зерттелуде.

Қазақстанда бұл мәселелерді Ж.С. Елюбаев, С.П. Мороз, Т.Е. Қаудыров, М.К. Сүлейменов және басқа да ғалымдар өз еңбектерінде зерттеген. Ресейлік заң ғылымында инвестициялық қызметті және инвесторларды қорғау кепілдіктерінің жекелеген аспектілерін Н.Г. Доронина, Н.Г. Семилютина, М.А. Семочкина және басқа да авторлар қарастырған.

Сонымен қатар, зерттеу үшін тек жалпы теориялық еңбектер ғана емес, сондай-ақ Қазақстанның құқық қорғау және сот органдары жүйесінде дайындалған жұмыстар да маңызды сипатқа ие болады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясында кәсіпкерлердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мәселелері бойынша материалдар жарияланған. Оның ішінде Н.С. Алпысов, Б.Ж. Сағымбеков, Ж.Р. Сарпековтың еңбектері, сондай-ақ кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау саласындағы Н.А. Сүлейменовтың оқу-анықтамалық басылымы жарық көрген. Бұл зерттеулердің маңызы – олардың мәселені тек ғылыми емес, сонымен бірге практикалық тұрғыдан да көрсетуінде болып отыр.

Ғылыми және қолданбалы жұмыстардың едәуір санының болуына қарамастан, ҚР-дағы инвестициялық қызметтің дәл экономикалық-құқықтық аспектілерін кешенді түрде зерттеу қажеттілігі әлі де сақталып отыр.

Сондықтан, бұл магистерлік жобаның бұған дейін жүргізілген зерттеулерден басты айырмашылығы – оның ҚР-дың инвестициялық заңнамасын жетілдіру, әкімшілік рәсімдерді оңтайландыру және республикамыздың инвестициялық тартымдылығын арттыру жағдайында жазылуында.

Зерттеу мақсаты – ҚР-дағы инвестициялық қызметтің экономикалық-құқықтық аспектілерін кешенді ғылыми сараптамаға салу. Оның ішінде инвестициялық ахуалдың жай-күйі мен даму үрдістерін, инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін және әкімшілік тосқауылдарды зерттеу. Сондай-ақ мемлекеттің инвестициялық тартымдылығын арттыру мақсатында оларды төмендету жөнінде ұсыныстар әзірлеу болып саналады.

Аталған мақсатқа жеткізу үшін келесі міндеттерді орындау көзделеді:

- ҚР-дың инвестициялық ахуалының жай-күйі мен даму үрдістеріне шолу жасау;
- ҚР-дағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері мен әкімшілік кедергілерін анықтау;
- инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің халықаралық және шетелдік тәжірибесін талдау;
- Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз етудегі прокуратура органдары қызметінің құқықтық негіздеріне баға беру;

- әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы мемлекеттің инвестициялық тартымдылығын арттыру бойынша практикалық ұсыныстар тұжырымдау.

Зерттеу объектісі болып ҚР-дағы инвестициялық қызмет саласында туындайтын қоғамдық қатынастар табылады.

Зерттеу пәнін инвестициялық қызметті реттейтін ұлттық заңнамасы, оларды қолдану практикасы және инвесторлардың құқықтарын қамтамасыз етудің ұйымдастырушылық-құқықтық тетіктері құрайды.

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізін зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы әдістері қамтиды. Атап айтқанда талдау, формальды-заңдық, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық, жүйелі-құрылымдық және формальды-логикалық әдіс-тәсілдері құрады. Аталған әдістерді қолдану инвестициялық қызметті нормативтік негізін де, оны іске асырудың практикалық аспектілерін де қамтитын кешенді экономикалық-құқықтық құбылыс ретінде зерттеуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ҚР-дың инвестициялық тартымдылығына әсер ететін негізгі факторлардың бірі ретінде алғаш рет әкімшілік тоскауылдарды экономикалық-құқықтық талдау тұрғысынан кешенді қарастыруында жатыр.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – қамтылған қорытындылар мен ұсынымдардың инвестицияларды тарту және сүйемелдеу саласында уәкілетті мемлекеттік органдардың қызметінде, әкімшілік рәсімдерді жетілдіру кезінде, сондай-ақ оқу үдерісі мен ғылыми-зерттеу жұмыстарында пайдаланылуы мүмкін.

Практикалық ұсынымдар:

1. Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2025 жылғы 18 наурыздағы №36 бұйрығымен бекітілген, инвесторлар тізіліміне енгізілген инвесторларға қатысты тыйым салу және шектеу сипатындағы шараларды, тексеру жүргізу туралы шешімдерді, сотқа талап қоюларды, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы шешімді және оны келісуден бас тартуға шағымдануды прокурормен келісу қағидаларын 73-тармақпен толықтыру. предлагаемую норму в редакции

2. ҚР ӘҚБтК-нің 173-бабын 3-бөлікпен толықтыру.надо добавить обоснование и предлагаемую норму в редакции

3. Инвестициялық қызмет саласында туындайтын әкімшілік кедергілерді жүйелі түрде айқындау, оларды құқықтық және ұйымдастырушылық тұрғыдан бағалау мақсатында дайындалған алгоритмді ұсыну (қосымша 1).

Апробация және нәтижелерін енгізу. Жүргізілген зерттеу нәтижелері «Инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің халықаралық тетіктері» тақырыбында ғылыми мақалада жарияланды. Сондай-ақ алгоритм нысаны практикалық қызметке енгізілді. Бұл туралы тиісті енгізу актісі бар (қосымша 2).

1 Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызметтің экономикалық-құқықтық аспектілері

1.1 Қазақстан Республикасындағы инвестициялық ахуалдың жай-күйі мен даму үрдістерін талдау

ҚР үшін инвестициялық ахуалдың жағдайы маңызды сипатқа ие. Себебі инвестициялар экономиканың тұрақты өсуінің және әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті болудың факторы ретінде қарастырылады. Мемлекетіміз өндірістік әлеуетке бай болғандықтан, біз үшін инвестициялар ағымы тек қаржылық көзі ғана емес. Сонымен қатар инфақұрылымды дамыту, жаңа өндіріс орындарын ашу, халықты жұмыспен қамту тетігі болып табылады.

Қазақстанның экономикалық өсуі үшін инвестициялардың маңыздылығы, олардың өндірістік базаны кеңейтуді, заманауи технологияларды енгізуді және жаңа салаларды дамытуды қамтамасыз етуінен де көрінеді.

Дүниежүзілік банк Қазақстан бойынша экономикалық шолуда «2025 жылдан кейін өсу қарқыны сақталып отырған төмен өнімділікпен және инвестициялардың төмендеуімен тежелуі мүмкін екенін атап өтті. Бұл мәселе экономиканы әртараптандыру және өсудің жаңа драйверлерін қалыптастыру қажеттігін атап көрсетеді. Қазақстан Ұлттық Банкі өз кезегінде 2026 жылы экономикалық өсудің негізгі факторларының бірі – ішкі сұраныс болып қалатынын» [4] көрсетті. Оның динамикасы айтарлықтай дәрежеде инвестициялық белсенділікке негізделеді.

Жоғарыда атап өткендей, инвестициялық саясат мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін нығайтуда маңызды рөл атқарады. Өйткені ол арқылы бизнесті жүргізу және инвестициялық жобаларды іске асыру үшін құқықтық және ұйымдастырушылық жағдайлар қалыптасады. Тиімді инвестициялық саясат мемлекетке капиталды тартып қана қоймай, оны экономиканың басым секторларына бағыттауға, қайта өңдеу өнеркәсібін, инфрақұрылымды дамытуды ынталандыруға мүмкіндік береді.

OECD атап өткендей, «Қазақстан 2024 жылы IMD Әлемдік бәсекеге қабілеттілік рейтингінде 35-ші орынға ие болды. Осы рейтингке енгізілген жалғыз Орталық Азия елі болды. Бұл жекелеген құрылымдық шектеулер сақталғанымен, елде белгілі бір бәсекелестік әлеует бар» [5] екендігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан экономиканы жаңғыртуға, өндірістің жаңа бағыттарын дамытуға, іскерлік белсенділікті арттыруға және инвесторлар үшін жағдайларды жақсартуға ұмтылуда.

Дегенмен, сыртқы экономикалық факторлардың, оның ішінде әлемдік экономиканың тұрақсыздығы мен халықаралық инвестициялық ағындардың өзгеруінің әсері сақталуда. Мұндай жағдайда, инвестициялық ахуалдың жай-күйін зерттеу ерекше маңызға ие болады. Өйткені ол инвестициялық қызметтің қазіргі

жағдайын объективті бағалауға, оның осал жақтары мен артықшылықтарын анықтауға, сондай-ақ мемлекеттік инвестициялық саясатты одан әрі жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Осылайша, инвестициялық ахуал Қазақстан үшін маңызды стратегиялық мәнге ие. Өйткені ол экономикалық өсумен және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін нығайтумен тікелей байланысты.

Сондықтан оны талдау инвестициялық қызметті зерттеудің қажетті бөлігі ретінде қарастырылуы керек. Бұл құқықтық реттеудің мазмұны мен қабылданатын мемлекеттік шаралардың тиімділігін ғана емес. Сонымен бірге мемлекеттің инвесторлар үшін тұрақты, түсінікті және қолайлы жағдайларды қамтамасыз ету қабілетін бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстан экономикасының дамуындағы инвестициялық ахуалдың рөлі мен маңызын сипаттағаннан кейін оның түсінігі мен мазмұнын тоқталған жөн. Бұдан, өз кезегінде, инвестициялық қызметке нақты қандай жағдайлар әсер ететінін және инвестициялық ахуал мемлекеттің іскерлік жай-күйінің маңызды көрсеткіші ретінде неге қаралатынын жақсы түсінуге болады.

Ғылыми әдебиеттерде қарастырылып отырған түсінік әртүрлі жолдармен ашылады. Бірақ тұтастай алғанда ол инвестор үшін қоршаған ортаның қолайлылығын анықтайтын жағдайлар жиынтығымен байланысты болады.

Сонымен, экономикалық және құқықтық әдебиеттерде «инвестициялық ахуал – инвестордың капиталды инвестициялау туралы шешім қабылдауына әсер ететін экономикалық, құқықтық, саяси, ұйымдастырушылық және әлеуметтік жағдайлардың жиынтығы» [6, 19 б.] ретінде анықталады.

В.В. Литвинова «инвестициялық климатты инвестициялық тартымдылық категориясы арқылы қарастырады және оны оның динамикалық аспектісі деп түсінуге болатындығын, яғни бір уақыт аралығында емес, ұзақ уақыт ішінде дамуда бағаланатын инвестициялау жағдайларының жай-күйі ретінде көрсетеді. Бұл тәсіл инвестициялық климат бір реттік сипаттама емес, уақыт өте келе қалыптасатын тұрақты жағдайлар жүйесі» [7, 142 б.] екенін көрсетеді.

И.Р. Хисматулин мен О.А. Игнатьеваның пікірінше, «инвестициялық климат «бұл аймақтың негізгі капиталына инвестицияларды тарту ауқымын, көлемін және қарқынын анықтайтын әртүрлі әлеуметтік-экономикалық, табиғи, экологиялық, саяси және басқа жағдайлардың бірнеше жылдар бойы қалыптасқан жиынтығы» [8, 3 б.].

В.А. Джиоев «инвестициялық ахуалды инвестициялық процестерге әсер ететін және мемлекеттік және экономикалық қызметтің әсерінен өзгеруі мүмкін экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа факторлардың байланысы» [9, 120 б.] ретінде анықтайды. Бұл түсінік инвестициялық климаттың объективті жағдайларға ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік басқару мен жүргізіліп жатқан саясаттың сапасына тәуелділігін баса көрсететіндігімен құнды.

Жоғарыда келтірілген ғылыми тұжырымдамаларды қорытындылай келе, инвестициялық ахуал дегеніміз – бұл инвестициялық қызмет жүзеге асырылатын және инвесторлардың қызығушылығына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық, табиғи-географиялық, саяси-құқықтық және басқа да факторлардың жиынтығы.

Қазақстан үшін инвестициялардың стратегиялық маңызы зор. Себебі біздің еліміздің экономикасы қызметтің барлық салаларын дамыту үшін үнемі қосымша капитал тартуды қажет етеді.

Біріншіден, инвестиция – бұл сөзсіз экономикалық өсу. Жоғарыда біз, олардың арқасында өндірісті кеңейтіп, заманауи технологиялар енгізіп, халықты жұмыспен қамту бойынша әрекеттердің артып келе жатқанын айтқан болатынбыз.

Екіншіден, инвестициялар экономиканы қайта жаңғартуға ықпал етеді. Қазақстан үшін бұл да өте маңызды. Сол себепті мемлекет әрқашан да болашағы зор бағыттарды дамытуға ат салысады.

Үшіншіден, инвестициялық ахуалдың мемлекеттің халықаралық деңгейдегі бәсекеге қабілеттігіне тікелей әсер етуі сөзсіз. Инвесторларға арналған жағдайлар неғұрлым тұрақты, қауіпсіз болса, мемлекетке деген сенім соғұрлым жоғары болады.

ҚР-дың инвестициялық ахуалының қазіргі жағдайы, бір жағынан оң нәтижелермен, екінші жағынан әлі шешілмеген мәселелермен сипатталады. Географиялық орналасудың арқасында, Қазақстан Орталық Азияда инвестициялар тарту бойынша жетекші орынды сақтап отыр. Осылайша, ЭЫДҰ бағасына сәйкес, Қазақстан сауда мен инвестициялардың маңызды торабы болып қала береді [10].

Инвестициялық саланың ағымдағы жағдайын бағалай отырып, тікелей шетелдік инвестициялардың көрсеткіштерін ғана емес, сонымен қатар негізгі капиталға салынған инвестицияларды да ескеру қажет.

Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, «2025 жылдың қаңтар-қазан айлары аралығында негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі 15 955, 8 млрд теңгені құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 13,1 пайызға артық» [11].

Сонымен қатар, соңғы жылдары шетелдік инвестициялармен жағдай күрделі болып қалуда. БҰҰ Сауда және даму мекемесінің бағалауы бойынша 2024 жылы тікелей шетелдік инвестициялардың көрсеткіштері төмендегенін атап өткен жөн [12, 5 б.].

Соңғы уақытта біздің еліміздегі инвестициялық қызмет тұрақты оң динамиканы көрсетуде. ҚР Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес, «2025 жыл қорытындысы бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 22,7 трлн теңгені құрады. Бұл 2024 жылғы көрсеткіштен 13%-ға жоғары» [13]. Бұл өсім әлемдік экономиканың тұрақсыздығына қарамастан инвестициялық белсенділіктің сақталуын айғақтайды.

2025 жылы инвестициялардың ең жоғары өсуі қаржылық және сақтандыру қызметінде тіркелді. Онда көлемі 88,4%-ға өсті. Энергетика, көлік және қойма, ауыл шаруашылығы, құрылыс және жылжымайтын мүлік операциялары салаларында да айтарлықтай өсім байқалады.

2025 жылы негізгі капиталға салынған инвестициялардың негізгі үлесі өнеркәсіпке тиесілі болды. «Тау-кен өнеркәсібі мен өңдеу секторын қоса-нда 37,2%. Сондай-ақ, жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар – 19,1%. Көлік және қоймалау – 18,2%, білім беру – 6,9% және ауыл шаруашылығы – 5,7% елеулі бөлігін құрады» [13]. Бұл ретте еліміздің барлық капитал салымдарының едәуір бөлігін құрайтын Астана және Алматы қалалары инвестициялық белсенділіктің ірі орталықтары болып қала береді.

Айта кету керек, Қазақстанның инвестициялық дамуы үшін көлік логистика саласы ерекше маңызға ие. Елдің сәтті географиялық орналасуы оның Орталық Азияның негізгі транзиттік буыны ретіндегі рөлін күшейтеді. Қазақстан көлік инфрақұрылымын, теміржол жолдары мен порт мүмкіндіктерін белсенді дамытуда. Бұл жағдай осы сектордың инвестициялық тартымдылығының өсуіне ықпал етеді.

Инвестициялық белсенділіктің маңызды көрсеткіші тікелей шетелдік инвестициялардың динамикасы болып табылады. 2025 жыл қорытындысы бойынша «Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағыны 20,5 млрд АҚШ долларын құрады. Өткен жылғы көрсеткіштен 14,4%-ға жоғары. Бұл ретте инвестициялардың едәуір бөлігі мұнай-газ және тау-кен өндіру секторларында шоғырлануды жалғастыруда. Бұл көрсеткіш экономиканың шикізаттық бағытының сақталғанын көрсетеді» [13].

Оған қоса соңғы жылдары Қазақстан экономиканың шикізаттық емес салаларына инвестициялар ағынын ынталандыру бойынша шаралар қабылдауда.

Атап айтқанда өңдеу өнеркәсібін, цифрлық технологияларды, агроөнеркәсіптік кешенді, «жасыл» энергетика мен логистиканы дамытуға ерекше көңіл бөліп отыр. Сарапшылардың пікірінше, «2025 жылы өңдеу өнеркәсібінде 3,2 миллиард АҚШ доллары көлемінде тікелей шетелдік инвестициялардың таза ағыны тіркелді» [14].

Мемлекеттік басқаруды цифрландыру процесі инвестициялық ахуалға айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда электрондық мемлекеттік қызметтер белсенді енгізілуде. Рұқсат беру рәсімдері автоматтандырылуда және «бір терезе» қағидаты бойынша инвесторларды сүйемелдеу тетігі жетілдірілуде. Бұл әкімшілік шығындарды қысқартуға, рәсімдердің ашықтығын арттыруға және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдары ҚР-дың инвестициялық ахуалын дамытуда қолайлы инвестициялық ортаны қалыптастыру және халықаралық қаржы жүйесіне кіруі мақсатында құрылған АХҚО маңызды рөл атқарады. АХҚО ағылшын жалпы құқығының қағидаттары негізінде жұмыс істейді. Сондай-ақ инвесторларға

капиталды қорғаудың және инвестициялық дауларды шешудің халықаралық стандарттарына бағдарланған арнайы құқықтық режимді ұсынады.

2025 жылғы жағдай бойынша «АХҚО юрисдикциясында халықаралық қаржы ұйымдарын, инвестициялық қорларды, финтех-компанияларды, криптобиржаларды және трансұлттық корпорацияларды қоса алғанда, әлемнің 85 елінен 4000-нан астам компания тіркелген. АХҚО экожүйесіне қатысушылар арасында KPMG, Deloitte, EY, PwC, Binance, Bybit, China Construction Bank және басқа да ірі халықаралық компаниялар бар» [15].

АХҚО халықаралық капиталды тарту үшін ерекше маңызға ие. 2025 жыл қорытындысы бойынша «АХҚО алаңы арқылы Қазақстан экономикасына шамамен 6 млрд АҚШ доллары инвестиция тартылды. Бұл өткен жыл көрсеткіштерінен 3 млрд долларға артық. АХҚО арқылы тартылған инвестициялардың жалпы көлемі құрылған сәттен бастап 20 млрд АҚШ долларынан асты» [15].

Инвестициялық жобаларды «бір терезе» қағидаты бойынша сүйемелдеуді жүзеге асыратын «Kazakh Invest» ұлттық компаниясының маңызды рөлін атап өтпеуге болмайды. «Компанияның негізгі міндеті – шетелдік инвестицияларды тарту, жобаларды іске асырудың барлық кезеңдерінде инвесторларды сүйемелдеу, сондай-ақ әкімшілік және ұйымдастырушылық мәселелерді шешу кезінде мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасау болып табылады.

Соңғы жылдары «Қазақстанда инвесторларды цифрлық сүйемелдеу тетігі белсенді дамып келеді. Атап айтқанда, ұлттық цифрлық инвестициялық платформа енгізілуде. «One-stop shop» тетігі жетілдірілуде, «жасыл дәліз» жүйесі іске асырылуда. Инвесторлар өтініштерінің бірыңғай тізілімі қалыптастырылуда және өңірлік инвестициялық бағдарламалар әзірленуде» [16]. Бұл шаралар әкімшілік рәсімдерді қысқартуға, инвесторлардың мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылының ашықтығын арттыруға және бюрократиялық жүктемені азайтуға бағытталған.

АХҚО шеңберінде жасыл облигациялар мен тұрақты қаржыландыру нарығы белсенді дамып келеді. Тиісінше, әлемдік экономиканы трансформациялаудың жаһандық үрдістеріне сәйкес келеді.

Алайда жүргізіліп жатқан реформаларға және инвесторларды қолдаудың институционалдық тетіктерінің дамуына қарамастан, инвестициялық салада келісу рәсімдерінің күрделілігіне, ведомствоаралық өзара іс-қимылға, инфрақұрылымдық шектеулерге және құқық қолдану практикасының гетерогенділігіне байланысты жекелеген әкімшілік кедергілер әлі де сақталуда.

Осыған байланысты инвестициялық ахуалды одан әрі жетілдіру нормативтік базаны дамытуды ғана емес, сонымен қатар әкімшілік рәсімдердің тиімділігін арттыруды және мемлекеттік басқаруды цифрландыруды талап етеді.

Сонымен, жүргізілген талдау қазіргі ҚР-дың инвестициялық ахуалы оң үрдістер мен тұрақты жүйелік проблемалардың үйлесімімен сипатталатынын

көрсетеді. Бір жағынан, мемлекет шетелдік және ішкі инвестицияларды тартуға, инвестициялық саясатты жетілдіруге, цифрлық инфрақұрылымды дамытуға және әкімшілік рәсімдерді жеңілдетуге бағытталған дәйекті шаралар қабылдауда.

ҚР инвестициялық ахуалының қазіргі жай-күйін сипаттай отырып, институционалдық өзгерістерді ескеру өте маңызды. Осылайша, елімізде инвесторларды сүйемелдеу тетіктерін жетілдіру, әкімшілік рәсімдерді цифрландыру және жекелеген процестерді оңайлату бойынша жұмыстар жалғасуда. Яғни, ҚР инвестициялық жағдайын тұтастай алғанда тұрақты, бірақ аздап осал тұстары бар деп сипаттауға болады деген тұжырым жасауға болады.

1.2 Қазақстан Республикасындағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері және әкімшілік кедергілер

ҚР-дағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері егемендік алғаннан кейін бірнеше кезең арқылы қалыптасты.

Бұл эволюция мемлекеттің экономикалық саясатының өзгеруімен, шетел капиталын тарту қажеттілігімен, ұлттық құқықтық жүйенің дамуымен және кейіннен инвестициялық қызметті кәсіпкерлік заңнама шеңберіне кіріктірумен тікелей байланысты болды.

Сондықтан инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін талдау кезінде тек қолданыстағы нормаларды ғана емес, олардың тарихи қалыптасу қисынын да көрсету маңызды.

Мұндай тәсіл инвестициялық заңнаманың қай бағытта дамығанын, қандай институттар сақталғанын, қайсысы өзгергенін және қазіргі құқықтық модельдің қандай ерекшеліктері бар екенін түсінуге мүмкіндік береді.

Нарықтық қатынастарға көшу кезеңінде мемлекет үшін басты міндеттердің бірі ұлттық экономикаға сыртқы капитал тарту. Сондай-ақ өндірістік құлдырауды тежеу және жаңа шаруашылық тетіктерін қалыптастыру болды.

Осы жағдайда инвестициялық қызметті құқықтық реттеу тек формальды заң шығару мәселесі емес. Сонымен бірге экономиканы институционалдық тұрғыдан қайта құру құралына айналды.

Сондықтан инвестициялық заңнаманың әрбір тарихи кезеңі мемлекеттің сол уақыттағы экономикалық басымдықтарын, саяси таңдауларын және құқықтық саясаттағы ұстанымдарын көрсетеді.

1. Инвестициялық заңнаманың бастапқы кезеңі 1990 жылғы 7 желтоқсанда қабылданған «Қазақ КСР-індегі шетелдік инвестициялар туралы» Заңнан басталады. Бұл заң сол кезең үшін шетелдік капиталды тартудың құқықтық негізін қалыптастырған алғашқы арнайы акт болды.

Онда шетелдік инвестициялардың құқықтық режимі, инвесторлардың мүліктік мүдделерін қорғау және белгілі бір кепілдіктер көзделді. Кейін бұл заң

күшін жойғанымен, ол Қазақстандағы инвестициялық заңнаманың тарихи бастау нүктесі ретінде маңызды рөл атқарды.

Бұл кезеңнің ерекшелігі – құқықтық реттеудің негізінен шетелдік инвесторлардың мәртебесін айқындауға және оларға ең бастапқы кепілдіктер беруге бағытталуында болды. Яғни мемлекет алдымен инвестицияны тартудың ең аз құқықтық алғышарттарын қалыптастыруға ұмтылды. Мұндай тәсіл өтпелі экономика жағдайында түсінікті болды. Өйткені сол кезеңде құқықтық жүйе толық қалыптаспаған еді. Ал инвестициялық қызметті арнайы реттеу тетіктері енді ғана пайда бола бастады.

2. Келесі кезең 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданған «Шетелдік инвестициялар туралы» Заңымен байланысты. Бұл заң тәуелсіз Қазақстан жағдайында шетелдік инвестицияларды тартудың негізгі құқықтық және экономикалық негіздерін бекітті. Оның басты міндеті инвесторларға құқықтық кепілдіктер беру. Олардың қызметінің тұрақтылығын қамтамасыз ету және Қазақстан экономикасына шетел капиталын белсенді тарту болды. Яғни, 1994 жылғы заң инвестициялық қызметті құқықтық тұрғыдан институционалдандырудың алғашқы толыққанды кезеңін білдірді.

1994 жылғы заңның қабылдануы инвестициялық саясаттың жай декларативті деңгейден неғұрлым нақты құқықтық режимге көше бастағанын көрсетті. Бұл кезеңде инвестор үшін тұрақтылық кепілдігі, құқықтық қорғалу, меншік мүдделерінің сақталуы және қызмет нәтижелерін пайдалану мүмкіндігі аса маңызды болды.

Сондықтан осы заң мемлекеттің шетел капиталын тек қабылдауға дайын екенін ғана емес, оны белгілі бір құқықтық тәртіппен қорғауға да мүдделі екенін танытты.

1997 жылғы 28 ақпандағы «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» Заң инвестициялық заңнаманың дамуындағы келесі маңызды кезең болды. Бұл акт бұрынғы жалпы кепілдіктер үлгісінен белгілі бір басым секторларға бағытталған мемлекеттік қолдау үлгісіне көшуді көрсетті.

Осы кезеңнен бастап инвестициялық заңнамада мемлекеттік қолдау, преференциялар, басым қызмет түрлері және инвестициялық контракт ұғымдарының рөлі күшейді. Демек, мемлекет тек инвестицияларды қорғаумен шектелмей, оларды арнайы ынталандыру саясатын да қалыптастырды.

Аталған кезеңнің мәні мемлекет инвестициялық саясатты неғұрлым белсенді жүргізе бастағанынан көрінді. Егер бұрын құқықтық реттеу негізінен инвесторларға кепілдік беруге бағытталса, енді мемлекет инвестицияларды өзі үшін тиімді салаларға бағыттау, басым жобаларды ынталандыру және белгілі бір экономикалық нәтижеге қол жеткізу мақсатын қойды.

Бұл инвестициялық құқықтық реттеудің қолданбалы сипатын күшейтті және экономикалық саясат пен құқықтық тетіктердің өзара байланысын айқындады.

3. Сонымен бірге 2003 жылғы 8 қаңтарда қабылданған «Инвестициялар туралы» Заң инвестициялық заңнаманың келесі жүйелеуші кезеңі болды.

Бұл заң бұрынғы екі негізгі бағытты, яғни шетелдік инвестициялар режимін және тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау тетіктерін бір құқықтық кеңістікке біріктірді. Онда инвестиция ұғымы, инвесторлардың құқықтары, мемлекеттік кепілдіктер, преференциялар, инвестициялық дауларды шешу мәселелері неғұрлым тұтас түрде реттелді.

Осылайша, бұл заң инвестициялық реттеуді бытыраңқы үлгіден біршама жинақталған үлгіге көшіруге мүмкіндік берді. Кейін Кәсіпкерлік кодекс қабылданғаннан кейін аталған заңның күші жойылды.

2003 жылғы заңның маңызды ерекшелігі – инвестициялық қатынастарды реттеуді белгілі бір дәрежеде жүйелеп, оны неғұрлым тұрақты үлгіге жақындатуында болды.

Бұл кезеңде инвестициялық құқықтық режим жалпы сипаттағы кепілдіктерді. Мемлекеттік қолдау шараларын және инвесторлардың мәртебесіне қатысты негізгі ережелерді бір акт шеңберінде біріктірді. Осы тұрғыдан алғанда аталған заң кейінгі кодификацияланған үлгіге өту үшін құқықтық негіз дайындады.

4. Қазіргі кезең 2015 жылғы 29 қазанда қабылданған Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексімен байланысты.

Бүгінде «инвестициялық қызметтің негізгі құқықтық базасы осы Кодексте шоғырланған. Ал инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдау мәселелері оның 25-тарауында» [17] реттеледі. Кодексте инвестициялық преференциялар, инвестициялар туралы келісімдер, инвестициялық дауларды шешу тәртібі және инвестициялық омбудсмен институты көзделген.

Осылайша, қазіргі құқықтық үлгінің басты ерекшелігі – инвестициялық қызметтің дербес арнайы заңмен емес, кәсіпкерлік заңнама жүйесінің құрамында реттелуі болып саналады.

Бұл шешімнің құқықтық және практикалық маңызы зор.

Бір жағынан, инвестициялық қызметті кәсіпкерлік қызметтің ерекше бағыты ретінде қарастыру заңнаманы жүйелеуге, қайталанатын нормаларды қысқартуға және құқықтық реттеуді бір кодекс аясында шоғырландыруға мүмкіндік берді.

Екінші жағынан, мұндай үлгі инвестициялық қатынастарды реттеуді кеңірек кәсіпкерлік орта контексінде қарастыруды талап етеді. Нәтижесінде инвестициялық жоба көбіне тек инвестициялық нормаларға ғана емес, кәсіпкерлік, азаматтық, әкімшілік және өзге де салалық талаптарға бір мезгілде бағынады.

Кәсіпкерлік кодекс инвестициялық қызметтің базалық құқықтық актісі болғанымен, қазіргі құқықтық негіз тек онымен шектелмейді. Оны іске асыратын көптеген заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер бар.

Атап айтқанда, «инвестициялар туралы келісімдерді жасасу, өзгерту және бұзу қағидалары бекітілген. Бұл қағидалар инвестициялар туралы келісімдерге

байланысты рәсімдердің нақты тәртібін айқындайды және уәкілетті орган мен инвестор арасындағы құқықтық байланыстарды рәсімдеуге» [18] бағытталған.

Бұл ретте заңға тәуелді актілердің рөлі өте маңызды. Өйткені олар заңда белгіленген жалпы нормаларды нақты рәсімдерге айналдырады.

Практикада инвестор үшін мәселе көбіне құқықтың жалпы қағидасында емес. Қағиданы іске асырудың нақты тәртібінде туындайды. Құжаттарды тапсыру, қарау мерзімдері, қорытынды әзірлеу, келісу тәртібі, уәкілетті органдардың құзыреті және рәсімдік талаптар – осының барлығы инвестициялық жобаның қозғалысына тікелей әсер етеді.

Сондықтан заңға тәуелді актілер инвестициялық қызметтің нақты әкімшілік архитектурасын қалыптастырады деуге болады.

Қазіргі құқықтық үлгінің маңызды элементтерінің бірі – «инвестициялық омбудсмен институты. Бұл институт Кәсіпкерлік кодексте көзделген және инвесторлардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған» [17]. Кейін мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру аясында инвестициялық омбудсмен функцияларын ҚР-дың Бас Прокуроры жүзеге асыратыны белгіленді [19]. Бұл өзгеріс инвестициялық құқықтық режимнің қазіргі кезеңде құқық қорғаушылық құрамдасы күшейтілгенін көрсетеді.

Инвестициялық омбудсмен институтының мәні тек консультативтік араласуда емес, инвестор мен мемлекеттік аппарат арасындағы проблемаларды құқықтық және ұйымдастырушылық тұрғыдан шешуге жәрдемдесуде жатыр. Оның Бас Прокурор деңгейімен байланыстырылуы – бұл институттың мәртебесін формальды үйлестіру тетігінен неғұрлым пәрменді қорғау құралына жақындатты.

Мұндай өзгеріс инвестициялық қызмет саласында заңдылық пен құқықтық кепілдіктерге ерекше мән беріліп отырғанын білдіреді.

Осылайша, қазіргі уақытта инвестициялық қызметтің құқықтық негізін бірнеше деңгейге бөлуге болады.

Бірінші деңгей – Кәсіпкерлік кодекс сияқты негізгі кодификацияланған акт.

Екінші деңгей – инвестициялар туралы келісімдер жасау қағидалары мен «бір терезе» қағидалары сияқты арнайы рәсімдік актілер.

Үшінші деңгей – инвесторлардың құқықтарын қорғауға және мемлекеттік басқару жүйесін ұйымдастыруға байланысты актілер.

Төртінші деңгей – халықаралық шарттық база. Өйткені Қазақстан инвестицияларды көтермелеу және өзара қорғау туралы халықаралық келісімдердің қатысушысы болып табылады.

Халықаралық шарттық база инвестициялық қызметтің құқықтық режимінде ерекше орын алады. Қазақстанның шетелдік инвесторлармен өзара қатынастары тек ішкі заңнамамен ғана емес, халықаралық міндеттемелермен де айқындалады. Бұл мемлекеттің инвестициялық беделі мен құқықтық сенімділігіне тікелей әсер етеді.

Сонымен қатар халықаралық шарттар ұлттық құқықты қолдану барысында қосымша жауапкершілік жүктейді. Өйткені ішкі деңгейде қабылданған әрбір әкімшілік немесе өзге де шешім халықаралық-құқықтық салдарға әкелуі мүмкін.

Оған қоса инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері тек инвестициялық заңнамамен шектелмейді. Бұл саладағы құқықтық реттеу кәсіпкерлік, азаматтық, әкімшілік, жер, салық, кеден, экологиялық және процестік заңнаманың өзара байланысқан нормалары арқылы жүзеге асырылады.

Мұндай көпдеңгейлі құқықтық реттеу, бір жағынан, инвестициялық қызметті жан-жақты қамтуға мүмкіндік береді. Ал екінші жағынан, құқық қолдану барысында қайшылықтар мен рәсімдік қиындықтардың туындауына әкелуі мүмкін.

Сондықтан инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін талдау тек нормативтік актілер тізбесін сипаттаумен шектелмеуі тиіс.

Инвестициялық жобаны іске асыру барысында инвестор бір мезгілде бірнеше құқық саласының талаптарымен бетпе-бет келеді.

Мысалы, жер учаскесін алу немесе оның нысаналы мақсатын өзгерту жер заңнамасымен байланысты болса, инфрақұрылымға қосылу және құрылысқа рұқсат алу әкімшілік және техникалық реттеу саласына жатады. Ал салықтық режим, кедендік рәсімдер немесе экологиялық талаптар өз алдына бөлек құқықтық блоктар арқылы реттеледі.

Сондықтан инвестициялық қызметтің құқықтық режимі формальды түрде бір салаға жатқызылғанымен, іс жүзінде ол кешенді сипатқа ие.

Инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері жеткілікті түрде қалыптасқанымен, оны іске асыру барысында негізгі қиындықтар әкімшілік кедергілер деңгейінде туындайды.

Әкімшілік кедергілер – инвестициялық жобаны іске асыруды негізсіз баяулататын, шығындарды ұлғайтатын, рәсімдерді күрделендіретін және инвестордың құқықтық айқындыққа деген сенімін әлсіретететін рәсімдер, талаптар, келісулер мен шешімдер жүйесін түсінуге болады.

Мұндай кедергілер көбіне құқықтық вакуумнан емес, керісінше, нормалардың көптігінен, олардың ведомствоаралық үйлесімінің әлсіздігінен және құқық қолданудың біркелкі болмауынан туындайды.

Әкімшілік кедергілердің ерекшелігі – олардың көп жағдайда заң мәтінінде емес, сол заңды іске асыру сатысында көрінуінде. Норма формальды тұрғыдан дұрыс құрылғанымен, практикада оны қолдану ұзақ мерзімге созылуы, бір-бірін қайталайтын келісулерге ұласуы немесе әртүрлі орган тарапынан әрқалай түсіндірілуі мүмкін.

Сондықтан инвестициялық құқықтық режимді бағалауда құқықтық нормалардың болу фактісі ғана емес, олардың іс жүзіндегі орындалу сапасы да шешуші мәнге ие.

Практикада әкімшілік кедергілердің ең жиі кездесетін түрлеріне рұқсат беру рәсімдерінің көпсатылылығы, келісу сатыларының шамадан тыс көбеюі, мемлекеттік сараптамалардан өту мерзімдерінің ұзақтығы, инженерлік инфрақұрылымға қосылудағы кідірістер, жер учаскелерін беру немесе олардың нысаналы мақсатын өзгерту рәсімдерінің күрделілігі, сондай-ақ әртүрлі органдар талаптарының өзара қайталануы жатады.

Осындай жағдайда инвестор үшін басты мәселе құқықтық негіздің мүлде болмауында емес, сол құқықтық реттеудің күрделі және көпқабатты сипат алуында көрінеді.

Әсіресе ірі инвестициялық жобаларда рәсімдердің ұзаққа созылуы жобаның құнын арттырып, оның экономикалық тиімділігін төмендетуі мүмкін. Уақытша кідірістер кейде тек ұйымдастырушылық қиындық болып көрінгенімен, іс жүзінде олар қосымша шығындарға, келісімдердің бұзылуына, мердігерлік процестердің баяулауына және инвестор сенімінің әлсіреуіне алып келеді.

Сондықтан әкімшілік кедергілерді тек техникалық мәселе ретінде емес, инвестициялық ахуалдың сапасын анықтайтын құқықтық-экономикалық фактор ретінде бағалау қажет.

Әкімшілік кедергілерді құқықтық табиғаты бойынша бірнеше топқа бөлуге болады.

Бірінші топ – заңнамалық деңгейдегі кедергілер. Бұған нормалардың күрделілігі, бір мәселенің бірнеше актімен реттелуі, терминологиялық бірізділіктің болмауы және рәсімдердің шамадан тыс егжей-тегжейлі немесе жеткіліксіз айқындалуы жатады.

Екінші топ – ведомстволық және ұйымдастырушылық кедергілер. Олар артық келісу сатылары, қосымша талаптар, құжаттарды формальды себептермен кері қайтару және ведомствоаралық үйлестірудің әлсіздігі арқылы көрінеді.

Үшінші топ – құқық қолдану практикасына байланысты кедергілер. Бұл жерде мәселе норманың өзінде емес, оны әртүрлі органның немесе әртүрлі өңірдің әрқалай түсіндіруінде жатыр.

Мұндай жіктеу әкімшілік кедергілерді жою шараларын да нақтылауға мүмкіндік береді. Егер мәселе заңнаманың өзінде болса, онда нормативтік түзетулер қажет. Егер мәселе ведомствоаралық ұйымдастыруда жатса, онда рәсімдерді қайта құру, жауапкершілікті нақты бөлу және цифрлық үйлестіруді күшейту керек. Ал егер кедергілер құқық қолданудың біркелкі еместігінен туындаса, онда түсіндіру жұмысы, бақылау және бірыңғай практика қалыптастыру алдыңғы қатарға шығады.

Қазақстан соңғы жылдары мұндай кедергілерді азайту үшін бірқатар құқықтық және институционалдық тетіктерді енгізді. Солардың бірі – инвесторларға қызмет көрсетудің «бір терезе» қағидаты. Оның мәні «инвестор мен мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды бір арнаға түсіруде, рәсімдерді

орталықтандыруда және әкімшілік жүктемені азайтуда жатыр. Алайда бұл механизмнің нақты тиімділігі ведомствоаралық жауапкершіліктің бөлінісіне, цифрлық интеграция сапасына және белгіленген мерзімдердің сақталуына тікелей тәуелді» [20].

Әкімшілік кедергілерді төмендетудің тағы бір бағыты – инвестициялық жобаларды жедел сүйемелдеу және инвесторлардың құқықтарын қорғаудың превентивтік тетіктерін күшейту.

Соңғы кезеңде бұл бағытта прокуратура органдарының рөлі едәуір артты. «Инвесторлардың құқықтарын қорғау мәселесіне қатысты құқық қорғаушылық құрамдастың күшеюі, сондай-ақ инвестициялық омбудсмен функцияларының Бас Прокурормен байланыстырылуы осы үрдістің институционалдық көрінісі» [19] болып табылады.

Прокуратура органдарының инвестициялық саладағы қатысуы құқықтық базаның формальды болуымен шектелмей, оның нақты орындалуын қамтамасыз етуге бағытталғанын көрсетеді.

Мұндай тәсіл инвестор құқығын дауға дейінгі кезеңде қорғауға, негізсіз әкімшілік тосқауылдарды ертерек анықтауға және мемлекеттік органдардың шешім қабылдау сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Сондықтан қазіргі кезеңде инвестициялық қызметті құқықтық қамтамасыз ету тек экономикалық немесе әкімшілік реттеу мәселесі емес, сонымен бірге құқық қорғаушылық кепілдіктер жүйесімен де тығыз байланысты.

Бұл жерде маңыздысы – прокуратураның рөлі даулы жағдай туындағаннан кейін ғана әрекет етумен шектелмеуі. Қазіргі үлгіде оның мағынасы алдын алу, тәуекелді ерте анықтау және инвесторға теріс әсер ететін шешімдердің заңдылығын алдын ала бағалауда жатыр.

Осындай тәсіл инвестициялық қызметті құқықтық қорғаудың классикалық кейінгі бақылау үлгісінен неғұрлым белсенді превентивтік үлгіге жақындатады.

Инвестициялық саладағы әкімшілік кедергілердің бір бөлігі жер және инфрақұрылым мәселелерімен байланысты. Жер учаскесін беру, оның нысаналы мақсатын өзгерту, инженерлік желілерге қосылу, техникалық шарттар алу және коммуналдық инфрақұрылыммен қамтамасыз ету рәсімдері инвестор үшін ең күрделі кезеңдердің бірі болып қалып отыр.

Бұл жерде мәселе көбіне материалдық құқықта емес, рәсімдердің созылыңқылығында және әртүрлі мемлекеттік органдар арасындағы үйлестірудің жеткіліксіздігінде жатыр.

Жер және инфрақұрылым мәселелерінің күрделілігі инвестициялық жобаның нақты іске асырылу кезеңінде ерекше байқалады. Инвестор үшін жобаға құқықтық рұқсат беру жеткіліксіз, оған инженерлік қолжетімділік, коммуналдық қуат, көлік қатынасы және жер құқықтарының тұрақтылығы қажет.

Егер осы мәселелер уақытылы шешілмесе, жобаның құқықтық тұрғыдан мақұлдануы оның экономикалық тұрғыдан орындалатынын білдірмейді. Сондықтан бұл блоктағы әкімшілік кедергілер инвестициялық ахуалдың ең сезімтал көрсеткіштерінің бірі болып саналады.

Кедергілердің тағы бір маңызды блогы – салықтық, кедендік және бақылау-қадағалау рәсімдері. Бұл саладағы артық тексерулер, талаптарды формальды түсіндіру, әкімшілік шараларды шамадан тыс қолдану және түрлі деңгейдегі мемлекеттік органдардың бірізді шешімі болмауы – инвестициялық жобалардың шығынын арттырып, олардың тартымдылығын төмендетеді.

Сондықтан инвестициялық құқықтық режимнің тиімділігі тек преференциялар немесе кепілдіктер көлемімен емес, мемлекеттік аппараттың күнделікті әкімшілік практикасының сапасымен де бағалануға тиіс.

Салықтық және кедендік рәсімдердегі тұрақсыздық инвестор үшін қосымша құқықтық тәуекел туғызады. Әсіресе талаптарды әрқалай түсіндіру, құжаттарды бағалаудағы формализм және бақылау шараларының шамадан тыс қолданылуы жобаның жоспарланған қаржылық үлгіге елеулі әсер етуі мүмкін.

Мұндай жағдайда инвестордың құқықтық қорғалу деңгейі тек заңдағы кепілдіктермен емес, бақылаушы және әкімшілік органдар қызметінің сапасымен айқындалады.

Сот және әкімшілік практика да әкімшілік кедергілер мәселесінің өзектілігін жанама түрде растайды. Егер инвестор немесе кәсіпкер өз құқығын қорғау үшін жиі сотқа жүгінуге мәжбүр болса, бұл құқықтық нормалардың жеткілікті айқын еместігін немесе оларды қолдануда әкімшілік органдардың бірізділік танытпай отырғанын білдіреді.

Осыған байланысты инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін жетілдіру жаңа нормалар қабылдаумен ғана емес, қолданыстағы нормалардың түсініктілігін арттырумен, рәсімдерді оңайлатумен және олардың практикада біркелкі қолданылуын қамтамасыз етумен ұштасуы тиіс.

Жалпы алғанда Қазақстандағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері эволюциялық жолмен дамыды:

- 1990 жылғы бастапқы шетелдік инвестициялар туралы заңнан 1994 жылғы арнайы заңға;
- 1997 жылғы мемлекеттік қолдау үлгісіне;
- 2003 жылғы «Инвестициялар туралы» заңға;
- 2015 жылғы Кәсіпкерлік кодекс шеңберіндегі қазіргі үлгіге өтті.

Бұл эволюция мемлекеттің инвестицияны тек қабылдаушы ел ретіндегі ұстанымынан инвестициялық процестерді жүйелі түрде басқаратын және құқықтық сүйемелдейтін үлгіге көшкенін көрсетеді.

Сонымен бірге қазіргі үлгінің тиімділігі нормативтік базаның болуымен ғана анықталмайды. Ол, ең алдымен, осы нормаларды іске асыратын әкімшілік

тетіктердің сапасына, ведомствоаралық үйлестірудің деңгейіне, құқық қолданудың бірізділігіне және инвестор құқықтарын қорғау тетіктерінің қолжетімділігіне тәуелді.

Сондықтан инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін одан әрі жетілдірудің негізгі бағыты жаңа актілерді қабылдаудан көрі қолданыстағы нормаларды ықшамдау, рәсімдерді нақтылау, цифрландыруды күшейту және әкімшілік кедергілерді азайту болып табылады.

Жүргізілген талдау ҚР-дағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері ұзақ тарихи эволюция нәтижесінде қалыптасқанын және қазіргі кезеңде салыстырмалы түрде жүйеленген құқықтық үлгіге айналғанын көрсетті.

Осыған байланысты зерттеу нәтижесінде келесі тұжырымдарды жасауға болады.

Біріншіден, ҚР-дағы инвестициялық қызметтің құқықтық негіздері бірнеше тарихи кезең арқылы дамып, біртіндеп жүйеленді. Бұл үдеріс шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған бастапқы арнайы заңдардан қазіргі кодификацияланған құқықтық реттеу үлгісіне дейінгі эволюцияны қамтиды.

Екіншіден, қазіргі қолданыстағы құқықтық негіздің өзегін ҚР Кәсіпкерлік кодексі құрайды. Сонымен қатар инвестициялық қызметті толық құқықтық қамтамасыз ету тек Кодекс нормаларымен шектелмейді. Ол көптеген рәсімдік және институционалдық актілермен толықтырылады.

Үшіншіден, инвестициялық заңнаманың дамуы құқықтық реттеудің формальды түрде күшейгенін көрсеткенімен, бұл әкімшілік кедергілердің толық жойылғанын білдірмейді. Негізгі мәселе көп жағдайда құқықтық базаның жоқтығында емес. Оны іске асыру тетіктерінің күрделілігінде, көпсатылылығында және құқық қолдану практикасының біркелкі болмауында жатыр.

Төртіншіден, қазіргі кезеңде инвестициялық құқықтарды қорғау жүйесінде құқық қорғаушылық және қадағалаушылық тетіктердің маңызы едәуір артып отыр. Бұл өз кезегінде инвестициялық қызметті құқықтық қамтамасыз етудің мазмұнын кеңейтіп, оны тек реттеушілік емес, сонымен бірге қорғаушылық сипаттағы құқықтық тетіктермен толықтырады.

Бесіншіден, инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін одан әрі жетілдіру жаңа нормативтік актілер қабылдаудан гөрі, қолданыстағы нормаларды ықшамдау, рәсімдерді оңайлату, ведомствоаралық үйлестіруді күшейту және әкімшілік іске асыру тетіктерін жеңілдету бағытында жүргізілуге тиіс.

2 Инвестициялық саясаттың құқықтық негіздері: салыстырмалы-құқықтық және ұлттық аспектілер

2.1 Инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің халықаралық және шетелдік тәжірибесі

Қазіргі жаһандану жағдайында шетелдік инвестицияларды тарту қабылдаушы мемлекеттерге жаңа технологияларға, басқару тәжірибесі мен капиталға қол жеткізуге мүмкіндік беретін экономикалық өсудің қуатты катализаторы болып табылады.

Бұл процестің тиімділігі – капитал ағынын ынталандырып қана қоймай, экономикалық егемендік пен ұлттық нарықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін құқықтық реттеудің сапасына тікелей байланысты.

Жаһандану процестері халықаралық инвестициялардың ұлттық мемлекеттердің экономикалық жағдайына ықпалының өсуіне ықпал етті. Ішкі экономиканы дамытуға шетелдік қатысу деңгейін көптеген зерттеушілер «елдің экономикалық тұрақтылығының негізгі көрсеткіштерінің бірі ретінде қабылдайды. Өйткені тек тұрақты және тұрақты экономикалық жүйелер (инвестициялық заңнама бөлігі болған) халықаралық инвесторлардың қаржысын тарта алады» [21, 25 б.]. Осыған байланысты мемлекеттер инвестициялық қызметті тиімді реттеуге мүдделі.

Сонымен қатар, өз зерттеуінде А.В. Соловьева «инвестициялық қызметті реттеу халықаралық инвестициялық құқық деп аталатын халықаралық құқықтың маңызды элементтерінің бірі болып табылатынын» [22, 5-6 бб.] айтты.

И.З. Фархутдиновтың ойынша, «халықаралық инвестициялық құқық қабылдаушы мемлекеттің аумағында шетелдік ерте инвестициялық қызметті реттейтін шарттық және шарттық емес сипаттағы қағидаттар, нормалар мен құқықтар кешенін» [23, 168 б.] білдіреді.

Халықаралық инвестициялық құқық – мемлекеттер мен шетелдік инвесторлар арасындағы қатынастарды реттейтін қағидаттар мен нормалардың жиынтығы болып табылады. Аталған құқық саласы халықаралық құқықтың қарқынды дамып келе жатқан кіші саласы болып саналады. Бұл шетелдік инвестицияларды қорғауды және ынталандыруды қамтамасыз ететін, сондай-ақ инвесторлар мен мемлекеттер арасында туындайтын дауларды реттейтін маңызды сала.

Қазіргі жағдайда халықаралық инвестициялық құқық жеке капитал мен қоғамдық мүдде арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін күрделі қорғаныс тетігі ретінде әрекет етеді.

Оның жұмыс істеуі үш «тірекке» негізделген. Олардың әрқайсысы жаһандық экономикалық тұрақтылық үшін өте маңызды:

Біріншіден, бұл инвестицияларды қорғау. Ғалымдардың пікірінше, «саяси тәуекелдерді азайту және мемлекеттің инвестордың қызметіне заңсыз араласуын болдырмау. Бұл ұзақ мерзімді инвестициялар үшін қауіпсіздік негізін жасайды» [24, 134 б.].

Екіншіден, ынталандыру (ынталандыру). Оны А.П. Алексеенко «ұлттық экономиканы сыртқы қаржы ағындары үшін тартымды ететін ашық және болжамды құқықтық режимді қалыптастыру» [25, 44-45 бб.] деп түсіндіреді.

Үшіншіден, дауларды шешу. Т.Н. Гуляев «тараптарға ұлттық соттардың юрисдикциялық өрісінен шығуға мүмкіндік беретін автономды институттар (арбитраждар) құру» деп, «іс жүргізудің бейтараптығы мен кәсібилігіне кепілдік беретінін» [26, 118 б.] көрсетті.

Халықаралық инвестициялық құқықта жария және жеке басына бөлу халықаралық жария және халықаралық жеке құқықтың тоғысқан жеріндегі осы саланың ерекшелігін көрсетеді.

Бір жағынан, «халықаралық шарттар – ең алдымен инвестицияларды ынталандыру және өзара қорғау туралы екіжақты келісімдер (BITs). Сондай-ақ инвестициялық дауларды реттеу жөніндегі халықаралық орталықты (ICSID) құрған 1965 жылғы Вашингтон конвенциясы сияқты көпжақты конвенциялар реттеудің қайнар көзі болып табылады» [27].

1985 жылы Сеул конвенциясын қабылдау нәтижесінде саяси тәуекелдерді сақтандыруды қамтамасыз ететін инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі халықаралық агенттік (MIGA) құрылды.

Екінші жағынан, «нормалардың едәуір бөлігі қабылдаушы мемлекеттердің шетелдік капиталға рұқсат беру және олардың жұмыс істеу тәртібін реттейтін ұлттық заңнамасымен қалыптасады. Халықаралық ұйымдар инвестициялық стандарттарды сақтаудың институционалдық кепілі болып табылады және трансшекаралық капиталдың жұмыс істеуінің нормативтік және қаржылық ортасын қалыптастырады. Олардың рөлі ережелер мен ұсыныстарды әзірлеуде де, жобаларды тікелей қаржыландыруда және инвестициялық тәуекелдерді сақтандыруда да көрінеді» [27].

Негізгі орынды бірқатар мамандандырылған институттарды біріктіретін Дүниежүзілік банк тобы алады. «Оның құрылымына:

- мемлекеттерге қарыз беретін Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ);
- жеке секторға инвестицияларға бағдарланған Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК);
- коммерциялық емес (саяси) тәуекелдерден сақтандыруды жүзеге асыратын Инвестициялық кепілдіктер жөніндегі көпжақты агенттік (ИККА);

- мемлекеттер мен шетелдік инвесторлар арасындағы дауларды төрелік шешуді қамтамасыз ететін Инвестициялық дауларды реттеу жөніндегі халықаралық орталық (ИДРХО)» [28, 98-99 бб.] кіреді.

Ғалымдардың ойынша, «инфрақұрылымдық және құрылымдық жобаларды қаржыландыруды қамтамасыз ететін келесі өңірлік даму банктері маңызды рөл атқарады:

- Еуропалық Қайта құру және даму банкі (ЕҚДБ);
- Азия инфрақұрылымдық инвестициялар банкі (АИИБ);
- Азия даму банкі;
- Африка даму банкі;
- Американааралық даму банкі;
- Еуразиялық даму банкі» [29, 18-20 бб.].

Нормативтік-аналитикалық функцияны мамандандырылған құрылымдар орындайды. «БҰҰ-ның Сауда және даму жөніндегі конференциясы (ЮНКТАД) инвестициялық саясат бойынша ұсыныстар әзірлейді және World Investment Report жариялайды» [30]. «ЭЫДҰ инвестицияларды қорғау стандарттарын қалыптастырады және капитал қозғалысын ырықтандыру кодекстерін қабылдайды» [31].

Global Impact Investing Network (GIIN) – мемлекеттік емес және сараптамалық платформалардың ішінде жауапты және импакт-инвестициялау стандарттарын ілгерілетеді. Ал International Tax and Investment Organization (ITIO) – салық салу және инвестициялық саясат саласындағы ұсыныстарды әзірлеуге қатысады.

Осылайша, халықаралық ұйымдар инфрақұрылымдық жобаларға институционалдық қолдау көрсету, тұрақты дамуға жәрдемдесу және жаһандық жеке капитал нарығының динамикасына әсер ету арқылы реттеу мен қаржыландырудың көп деңгейлі жүйесін қалыптастырады.

Халықаралық инвестициялық құқықтың негізгі қағидаттарына, Е.В. Чугуевскаяның ойынша, «нарықтарға кемсітусіз қол жеткізу және тұрақты инвестициялық қатынастар үшін негіз құрады. Шетелдік инвесторлардың құқықтық сенімділігі мен қорғалуын қамтамасыз етеді. Халықаралық инвестициялық келісімдерге (ІІА) әділ және тең құқылы айналым стандарттары (FET), ерікті және кемсітушілік әрекеттерден қорғау, ұлттық және ең қолайлы режим (RNB) инвестицияларды қорғаудың орталық элементтері» [32, 80 б.] ретінде кіреді.

Бұл нормалар шетелдік инвесторлардың жергілікті субъектілерден кем емес қолайлы жағдайларды алуын және хост мемлекеттердің кемсітушілікке немесе әділетсіз қарым-қатынасқа жүгінбеуін қамтамасыз етуге арналған.

FET мемлекеттің инвестициялық қызметке ерікті араласуды болдырмай, адал, ашық және дәйекті әрекет ету міндетін қамтиды. Экспроприация кезіндегі

өтемақы қағидаты халықаралық әдеттегі құқық пен заңнама нормаларын көрсете отырып, уақытылы және барабар өтеуді талап етеді.

Қазіргі доктрина инвесторларды қорғау стандарттарын күшейту мемлекеттің экология, салық салу, әлеуметтік саясат және ұлттық қауіпсіздік салаларында қоғамдық реттеуді жүзеге асыру құқығына қайшы келуі мүмкін екенін атап өтті. Осыған байланысты инвестициялық режим инвестордың заңды үміттерін қорғау қағидаты мен мемлекеттің regulatory space доктринасы арасындағы теңгерімді іздеу бағытында дамуда.

Мемлекет – инвестициялық құқықтық қатынастардың орталық субъектісі болып табылады. Халықаралық құжаттарға сәйкес, «Қабылдаушы тарап ретінде (host state) ол шетелдік капиталға рұқсат беруді реттеу және табиғи ресурстарды пайдалануды бақылауды жүзеге асыру құқығын қоса алғанда, егеменді артықшылықтарды іске асырады. Табиғи ресурстарға тұрақты егемендік қағидаты БҰҰ-ның қарарларда, атап айтқанда Бас Ассамблеяның 1962 жылғы 1803 (XVII) қарарында» [33] дамыды.

Сонымен бірге мемлекеттік корпорациялар мен егеменді қорлар арқылы мемлекет инвестор бола алады. Бұл қатынастарға мемлекетаралық өзара іс-қимыл мен жария-құқықтық ерекшелік элементтерін береді.

Р. Долзэрдің ойынша, «жеке инвесторларға, яғни реципиент-мемлекетке қатысты шет мемлекеттің ұлты бар жеке және заңды тұлғаларға әділ және тең құқықты режимге (FET), заңсыз экспроприациядан қорғауға және халықаралық төрелікке қол жеткізуге құқықты қоса алғанда, материалдық және процестік құқықтар беріледі» [34, 35 б.].

Қазіргі доктринада бұл халықаралық инвестициялық режимнің мазмұнын қалыптастыратын мемлекеттің қоғамдық мүдделерінің тепе-теңдігі және инвестордың заңды үміттерін қорғау қағидаты екендігі баса айтылған.

Әртүрлі елдер кәсіпкерлік қызметті биліктің заңсыз қысымынан әкімшілік-құқықтық қорғаудың нақты тетіктерін жасады. Бұл тетіктер тарихи, экономикалық және институционалдық ерекшеліктердің әсерінен қалыптасты. Бірақ оларды ортақ мақсат біріктіреді. Ол – мемлекеттік органдар өз өкілеттіктерін асыра пайдаланбайтын бизнесті жүргізу үшін болжамды, ашық және әділ орта құру.

Батыс үлгісі (АҚШ, Ұлыбритания, ЕО) кәсіпкерлерді ең алдымен құқықтың үстемдігі, сот жүйесінің тәуелсіздігі және әкімшілік бақылаудың дамыған тетіктері қағидаттарында қорғаумен сипаттайды.

АҚШ-та қорғаныс федералды агенттіктерді реттейтін, шешім қабылдау талаптарын, хабарлау процедураларын және қоғамдық кеңестерді белгілейтін әкімшілік құқық процедуралары туралы Заңға (Administrative Procedure Act, 1946) негізделген.

«Кез келген әкімшілік шешімге, егер ол рәсімді бұза отырып қабылданса немесе органның өкілеттіктерінен тыс болса, сотта дау айтылуы мүмкін. Маңызды

ерекшелігі – заңсыз әрекеттерден келтірілген залалды өтеу туралы талаптарды қоса алғанда, лауазымды тұлғаларға тікелей қарсы талап қою мүмкіндігі. Шағын бизнесті қорғау туралы Заң (Small Business Act) қосымша рөл атқарады. Ол шағын бизнесті қолдау мен қорғаудың арнайы тетіктерін, оның ішінде омбудсмендер мен консультативтік органдардың қатысуын қамтамасыз етеді» [35].

Жүйенің маңызды элементі мемлекеттік органдардың адал мінез-құлық стандарттарын қалыптастыратын дамыған сот практикасы болып табылады.

Ұлыбританияда дауларды шешудің соттан тыс тетіктеріне көп көңіл бөлінеді. Бизнес-омбудсмен институты (Small Business Commissioner) кәсіпкерлердің мүдделерін қорғауда, әсіресе мемлекеттік құрылымдардың немесе ірі контрагенттердің жосықсыз әрекеттері жағдайында шешуші рөл атқарады. Омбудсмен шағымдарды қарайды, тергеулер жүргізеді және ұсыныстар жасайды.

Олар әрқашан міндетті болмаса да, тәжірибеге айтарлықтай әсер етеді. Сондай-ақ, Д.А. Макеевтің ойынша «елде сот бақылауы билік органдарының шешімдерінің заңдылығы мен дұрыстығын тексеруге мүмкіндік беретін judicial review тетігі арқылы кеңінен қолданылады. Мемлекеттің экономикалық қызметке араласуының пропорционалдығы маңызды қағидат болып табылады» [36, 75-77 бб.].

Еуропалық Одақта кәсіпкерлікті қорғаудың негізі – Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция және ЕО негізгі құқықтар хартиясы болып табылады.

Бұл құжаттар меншік құқығын, кәсіпкерлік қызмет бостандығын және әділ сот ісін жүргізу құқығын бекітеді. ЕО елдерінде экономикалық құқықтарға әсер ететін мемлекеттік органдардың кез-келген әрекетін сот арқылы бақылау міндетті болып табылады.

Сонымен қатар, билікті ашық, дәлелді және ақылға қонымды мерзімде әрекет етуге міндеттейтін адал басқару (good administration) қағидаты қолданылады. Еуропалық адам құқықтары соты мен ЕО сотының бизнесті қорғаудың бірыңғай стандарттарын қалыптастыру тәжірибесі де маңызды рөл атқарады.

Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің үлгісінде тек құқықтық тетіктерге ғана емес, әкімшілік тәртіпке, технологиялық бақылауға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатқа да баса назар аударылады.

Қытай соңғы 4 онжылдықта шетелдік капиталдың ең аз қатысуымен жоспарланған экономикадан инвестицияларды реттеудің ең күрделі және көп деңгейлі жүйелерінің бірімен әлемнің екінші экономикасына дейінгі жолды жүріп өткен мемлекеттің бірегей үлгісін ұсынады.

Сингапурдан айырмашылығы, Қытай сыртқы әлемге ашықтықты мемлекеттің қатаң бақылауымен үйлестіре отырып, өз үлгісін біртіндеп құрды. Сонымен бірге «2019 жылғы 15 наурызында 13-ші сайланған Бүкілқытайлық халық жиналысының екінші отырысы ҚХР-дың шетелдік инвестициялар туралы Заңын

мақұлдады. Ол «шетелдік инвестициялар туралы үш заңның» орнын басып, 2020 жылғы 1 қаңтарда күшіне енді. Бұл заң Қытайдағы шетелдік инвестициялардың құқықтық жүйесінің жаңа іргелі негізіне айналды» [37].

Сонымен, Д. Ченнің пікірінше, бұл заң «алдын ала ұлттық режим + теріс тізім» жүйесін қарастырады (pre-establishment National Treatment + Negative List). Бұл дегеніміз – шетелдік инвесторлар режимді ұлттық инвесторлардан гөрі инвестициялық процестің барлық кезеңдерінде кәсіпорынды құрудан бастап оны таратуға дейін алады. Ерекшеліктері тек «теріс тізімде» тікелей тізімделген секторлар» [38] болып табылады.

Заң сонымен қатар шетелдік инвестицияларға қатысты барлық ережелердің уақтылы жариялануын талап етеді. Сонымен қатар инвесторлармен кері байланыс тетіктерін қарастырады.

Заң рұқсаттар немесе жеңілдіктер алу шарты ретінде технологияларды мәжбүрлеп беруге қатаң тыйым салуды (technology transfer) енгізеді. Бұл алдыңғы жылдардағы Батыс инвесторларының жиі сұрауларының бірі екенін атап өтуге болады.

«Шетелдік инвесторлар үшін рәсімдерді оңайлатудағы маңызды қадам ҚХР Коммерция министрлігі 2025 жылғы 25 маусымда іске қосқан шетелдік инвестициялар туралы есептілік бойынша пилоттық бағдарламаны енгізу болды» [39]. Өзгерістердің мәні есеп беру талаптарын жеңілдету болып табылады, яғни:

- шетелдік инвесторлар инвестициялар туралы тек жаңа кәсіпорын құру;
- қолданыстағы капиталды ұлғайту немесе үлесті сатып алу (көп деңгейлі инвестицияларды қоспағанда) кезінде хабарлауға міндетті.

Бұл бизнеске әкімшілік жүктемені азайтады және берілген деректердің дәлдігін арттырады.

Бизнесті сот арқылы қорғаудың маңызды аспектісі – қылмыстық алаяқтық пен азаматтық-құқықтық коммерциялық даулар арасындағы айырмашылық. Жоғарғы Сот бүкіл елдегі судьяларды «сот қателіктерін уақытылы түзетуге және коммерциялық дауларды қылмыстық жауапкершілікке тартпауға» шақырды.

Қытай 1965 жылғы Вашингтон Конвенциясының (ICSID Конвенциясы) қатысушысы болып табылады. Бұл халықаралық инвестициялық дауларды реттеу орталығының юрисдикциясын мойындауды білдіреді. Алайда, Г. Юлианның ойынша, «іс жүзінде Қытай шетелдік инвесторлармен дауларды келіссөздер арқылы, Қытай соттары арқылы немесе Қытай халықаралық экономикалық және сауда төрелік комиссиясының (CIETAC) ережелеріне сәйкес төрелік арқылы шешуді жөн көреді» [40, 12 б.].

Маңызды қадам 2026 жылғы 1 наурызда күшіне енетін жаңа төрелік Заңның 2025 жылғы қыркүйекте қабылдануы болды. Заң «бетпе-бет талқылаулар, төрелік мекемелердің шетелдік төрелік органдармен және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастығын қолдау, сондай-ақ халықаралық төрелік ережелерді әзірлеуге

белсенді қатысу сияқты заңдық күші тең онлайн (егер тараптар қарсылық білдірмесе) төрелік талқылауларды жүргізу мүмкіндігін» [41] тікелей көздейді.

Сингапур бизнесті қорғау және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тұрғысынан ең сәтті үлгілердің бірі болып саналады. Бұл юрисдикцияның жетістігі жекелеген факторларға емес, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қатаң заңнаманы, тәуелсіз бақылау институттарын, мемлекеттік қызметтің жоғары кәсіби мәдениетін және озық цифрлық шешімдерді қамтитын кешенді жүйеге байланысты.

Сонымен бірге «2024 жылғы наурызда Сингапурда Маңызды инвестициялар туралы заң күшіне енді (Significant Investments Review Act, SIRA) – шетелдік инвестицияларды реттеу тәсілін өзгерткен негізгі нормативтік акт. SIRA қабылданғанға дейін реттеу салалық заңдар арқылы үзінді түрде жүзеге асырылды. SIRA ұлттық қауіпсіздікке бағытталған салааралық тетігін құрды» [42].

Заң негізгі «ұйымдарға» (designated entities) инвестициялар үшін талаптарды және сауда және өнеркәсіп министрін келісу немесе хабардар ету туралы акцияларды немесе дауыс беру құқықтарын сатып алу кезінде өзге де шарттарды белгілейді.

Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету жөніндегі Сингапур стратегиясының негізгі элементтерінің бірі – бизнестің мемлекетпен өзара іс-қимылын цифрландыру болып табылады. Сонымен, Сингапурда «GoBusiness» жүйесі жұмыс істейді. Бұл сауда және өнеркәсіп министрлігі (MTI), ақылды ұлттар және цифрлық үкімет Басқармасы (sndgo) және мемлекеттік технологиялар агенттігі (GovTech) бірлесіп әзірлеген бизнеске арналған бірыңғай портал.

Портал бизнеске 300-ден астам мемлекеттік электрондық қызметтерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Оның ішінде:

- бизнесті тіркеу;
- лицензияларға өтінім беру;
- гранттық өтінімдер, «электрондық кеңесшілер» (E-Advisers) арқылы жекелендірілген ұсыныстар алу;
- белгілі бір қызмет түріне қандай лицензиялар қажет екенін және қандай мемлекеттік қолдау бағдарламалары бар екенін анықтауға көмектеседі.

Оған қоса, «кәсіпкерге бірнеше лицензия немесе рұқсат алу үшін бір нысанды толтырып, бір төлем жасау жеткілікті болған кезде «кешенді қызмет көрсету» тәсілі өте маңызды. Бұл бизнес пен шенеуніктер арасындағы байланыс нүктелерінің санын, сыбайлас жемқорлық қысымының мүмкіндіктерін түбегейлі азайтады» [43].

БАӘ-нің инвестициялық тартымдылығы бизнес үшін барынша қолайлы жағдайлар жасауға негізделген. Елде жеке тұлғалардың кірістеріне және көп жағдайда корпоративтік пайдаға салықтар жоқ (мұнай-газ және банктік сияқты жекелеген салаларды қоспағанда).

Шетелдік инвесторлар бизнесті 100% иелене алатын, жеңілдетілген әкімшілік рәсімдерді қолдана алатын және салықтық жеңілдіктер алатын еркін экономикалық аймақтар шешуші рөл атқарады.

Сонымен қатар, «БАӘ-де дауларды тез және кәсіби шешуді қамтамасыз ететін мамандандырылған соттар мен төрелік орталықтар белсенді дамып келеді. Мемлекет әкімшілік араласуды барынша азайтуға және бизнестің билікпен өзара іс-қимылы барынша стандартталған және ашық болатын жағдайлар жасауға ұмтылады» [44].

Қазақстанның жақын көршілері де кәсіпкерлік қызметті қорғау мақсатында заңнаманы жетілдіру бойынша белсенді қадамдар жасауда.

Посткеңестік кеңістіктегі инвестициялық қызметті реттеу – бұл жалпы кеңестік мұраның, сондай-ақ әр елдің бірегей экономикалық және саяси жағдайларының әсерінен қалыптасқан ұлттық тәсілдердің күрделі жүйесі.

ЕО-ның біртұтас тәсілдерінен айырмашылығы, елдер инвестицияларды тарту және қорғау әдістерінде айтарлықтай әртүрлілікті көрсетеді.

Грузияның радикалды тәжірибесі ерекше назар аударуға тұрарлық. Онда 2004-2011 жылдардағы реформалар аясында «тексерусіз мемлекет» бейресми атауын алған қатаң реттеу сценарийі жүзеге асырылды. Реформалар барысында өрт, санитарлық және ветеринарлық қызметтерді қоса алғанда, ондаған инспекциялар жойылды. Лицензияланған қызметтің шамамен 85%-ы жойылды. Бұл бизнестің әкімшілік жүктемесін айтарлықтай азайтты.

Кәсіпорындарды тіркеу 1 күнге дейін жеңілдетілді және көптеген рәсімдер электронды форматқа ауыстырылды. Нәтижесінде сыбайлас жемқорлық деңгейі айтарлықтай төмендеді. Ал ел инвестициялық тартымдылықтың халықаралық рейтингтеріндегі позициясын айтарлықтай жақсартты.

Алайда бұл тәжірибенің шектеулері де бар. Бірқатар салалардағы бақылауды әлсірету қызметтердің қауіпсіздігі мен сапасына қауіп төндіруі мүмкін. Бұл реттеуді және қажетті қадағалауды кейіннен теңестіруді талап етеді.

Грузия әлемдегі шетелдік инвестицияларды реттеудің ең либералды үлгілердің бірін дәйекті түрде ұстанады. Бұл үлгінің негізгі қағидаттарына көптеген шетелдік инвестициялар үшін үкіметтің алдын ала мақұлдауының болмауы жатады.

Шетелдік инвестицияларды скринингтің ресми рәсімдері бар көптеген елдерден айырмашылығы – экономиканың көптеген салаларында Грузия шетелдік қатысу үлесіне шектеу қоймайды.

Сондай-ақ кез келген ұйымдық-құқықтық нысандағы компанияларға 100% шетелдік иелік ету мүмкіндігі қарастырылған. ЖШС құру үшін бір акционер мен бір директор жеткілікті. Екеуі де шетелдік жеке немесе заңды тұлғалар болуы мүмкін. Ең төменгі жарғылық капиталға, сондай-ақ оқшаулауға қойылатын талаптар жоқ. Шетелдік инвесторлардан жергілікті серіктес, директорлар кеңесінде

резидент болу немесе жергілікті қызметкерлерді жалдау квоталарын сақтау талап етілмейді.

Грузияның бизнесті әкімшілік қысымнан қорғау саласындағы басты жетістіктерінің бірі – дамыған электрондық үкімет жүйесін құру. «Мемлекеттік қызметтердің бірыңғай порталы «My.gov.ge» 700-ден астам транзакциялық қызметтер бар, оның ішінде:

- бизнесті тіркеу және тарату;
- салық есептілігін беру;
- лицензиялар мен рұқсаттар алу;
- жылжымайтын мүлікке құқықтарды тіркеу;
- мемлекеттік органдармен электрондық түрде өзара әрекеттесу» [45].

Армения соңғы жылдары халықаралық стандарттар мен инновациялық құралдарды біріктіруге ұмтылып келеді. ТМД елдері арасында инвестициялық заңнаманың ең серпінді дамуын көрсетті.

2026 жылғы ақпанда Үкіметтің «Инвестициялар туралы» заң жобасын мақұлдауы басты оқиға болды. Ол 1994 жылдан бері қолданылып келе жатқан «Шетелдік инвестициялар туралы» заңның орнын басады. Ол инвестициялық процестің заманауи талаптарына жауап беретін кешенді реттеуді қамтамасыз етпейді. Жаңа тәсілдің түбегейлі айырмашылығы – Заңның қолданылуын шетелдік және жергілікті инвесторларға тарату.

Заң жобасы ұлттық режим және барынша қолайлы режим арқылы кемсітпеу қағидатын бекітеді. Оған қоса «шетелдік инвесторлар жергілікті тұрғындар сияқты құқықтарды, бостандықтар мен міндеттерді алады. Маңызды жаңалық – «атаның ескертпесі» (grandfathering clause) – заң өзгергеннен немесе жойылғаннан кейін 5 жыл ішінде инвестицияларды қорғаудың кепілі» [46].

Армения SAFE (Simple Agreement for Future Equity) тетігін заңнамалық тұрғыдан бекіткен ТМД-ның алғашқы елдерінің бірі болды. «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңға тиісті түзетулер 2024 жылғы 30 мамырдан бастап күшіне енді.

Бұл құрал әсіресе стартаптар мен компанияларды ерте кезеңдерде қаржыландыруға сұранысқа ие. Бұл инвесторларға компанияны дереу бағаламай және акциялар шығарусыз инвестициялауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар 2025 жылғы наурызда Азаматтық кодексе айырбасталатын қарыз шартын қолданудың тұжырымдамасы мен құқықтық шарттарын айқындайтын түзетулер қабылданды. Халықаралық тәжірибеде кең таралған бұл құрал бұрын Арменияда заңнамалық реттеудің болмауына байланысты қолданылмаған. Енді инвесторлар қарызды кейіннен компанияның меншікті капиталына айырбастау мүмкіндігімен қаржыландыруды ұсына алады.

2024 жылғы қазан айында Армения билігі жария емес инвестициялық қорлардың қызметіне бақылауды күшейту жөніндегі заңнамалық пакетті

мақұлдады. Бұрын жария емес қорлар мен олардың менеджерлерінің көпшілігі орталық банктің бақылауынан тыс болған және қорларды лицензиясыз кез келген адам басқара алатын. Жаңа реттеу менеджерлерді тіркеу тәртібін, түрлері мен міндеттерін анықтайды. Инвесторлардың мүдделерін қорғаудың минималды шарттарын белгілейді.

Ресей Федерациясы ірі институционалдық инвесторларды да, бөлшек (жеке) инвесторларды да қамтитын инвестицияларды қорғаудың ең ауқымды және көп деңгейлі жүйесін жасады.

Ірі инвестицияларды тартудың негізгі тетігі 2020 жылғы сәуірден бастап қолданыста болған капитал салымдарын қорғау және көтермелеу туралы келісімдер болды. Бұл құрал инвесторларға тұрақтандыру туралы ескерту береді. Қызмет жағдайларын нашарлататын жаңа нормативтік актілерді қолданбау кепілдігі, сондай-ақ инфрақұрылымдық шығындарды өтеу мүмкіндігі қарастырылған.

Алайда, құқық қолдану тәжірибесі айтарлықтай олқылықтарды анықтады. Сонымен, Ресей Федерациясы Үкіметінің №2724-р арнайы тізіміне енгізілген актілерге ғана қорғау қатысты. Салық заңнамасы ӘКК - нің бүкіл қолданылу мерзіміне, ал жер және экологиялық құқық саласындағы актілер тек 3 жылға тұрақтандырылады. Бұл норманы іске асыруда қосымша қиындықтар туғызады. Қамтамасыз етуші және ілеспе инфрақұрылымды ажыратудың нақты критерийлерінің болмауы даулар мен шығындарды растаудың күрделілігіне негіз болады.

Ресейде «соңғы жылдары айтарлықтай өскен жеке инвесторларды қорғауға ерекше назар аударылады. 1999 жылғы қолданыстағы инвесторлардың құқықтарын қорғау туралы заң декларативті болып табылады және нарыққа миллиондаған жаңа қатысушылар келген шындықты ескермейді. Осыған байланысты жеке инвестордың ерекше мәртебесін белгілеу, қор нарығына инвестиция салатын жеке тұлғалар үшін кепілдіктер жиынтығын бекіту жөніндегі инвестициялық заңнамаға елеулі өзгерістер жоспарлануда» [47].

Маңызды институционалдық тетік құрамына миноритарлық акционерлердің өкілдері кіретін ірі жария компаниялар жанындағы консультативтік кеңестер болды.

Бұл кеңестер ашықтықты арттырады. Барлық акционерлердің мүдделерін ескеріп, қарапайым инвесторлар мен корпоративтік менеджмент арасында диалог орнатуға көмектеседі.

Беларусь инвестицияларды реттеуге салыстырмалы түрде консервативті көзқарасты сақтайды. Мемлекеттің қатысуының жоғары деңгейімен және инвесторлардың жекелеген санаттары үшін артықшылықты режимдермен сипатталады.

Беларуссияның инвестициялық климатының негізгі проблемасы – санкциялық қысыммен шиеленіскен саяси және экономикалық белгісіздік болып табылады. Бұл шетелдік инвестициялардың кетуіне және шетелдік инвесторлардың белсенділігінің төмендеуіне әкелді. Билік импортты алмастыруды ынталандыру және «достық» елдерден инвестициялар тарту бойынша қадамдар жасауда. Бірақ Армения немесе Ресейге ұқсас ауқымды заңнамалық реформалар әлі байқалған жоқ.

Инвестициялық заңнаманың негізін ұлттандыру мен экспроприациядан қорғауды қоса алғанда, инвесторлар үшін құқықтық кепілдіктер белгілейтін Инвестициялық кодекс құрайды. Беларусь тәсілінің маңызды ерекшелігі – жеңілдіктер мен преференциялар беру арқылы экономиканың басым секторларына инвестициялар тартуға баса назар аудару болып табылады.

Беларусь ЕЭА тетігін белсенді қолданады. Онда резиденттер белгілі бір кезең ішінде табыс салығынан босатуды қоса алғанда, айтарлықтай салық жеңілдіктерін алады. Алайда, «сыншылар әкімшілік кедергілер мен мемлекеттік бақылаудың жоғары деңгейі инвестициялардың ағынын тежейтінін» [48] атап өтті.

Өзбекстан 2016 жылы басшылық ауысқаннан кейін басталған ТМД елдері арасындағы инвестициялық заңнаманың ең түбегейлі реформаларын көрсетуде.

Негізгі қадам – 2017 жылы валюта нарығын ырықтандыру болды. Бұл ұлттық валютаны еркін айырбастауға және пайданы қайтаруға мүмкіндік берді. Бұл шетелдік инвесторлар үшін басты кедергілердің бірін алып тастады.

Өзбекстан заңнамасы инвесторларға мемлекет меншігіне алудан және реквизициялаудан кепілдіктер береді. Сондай-ақ мүлікті жария мүдде үшін алып қойған жағдайда өтемақы алу құқығын береді. Инвестициялық дауларды шешу үшін халықаралық арбитраждарды тану маңызды жаңалық болды.

Өзбекстан басым секторларға инвестициялар тарту үшін салықтық және кедендік жеңілдіктерді белсенді пайдаланады:

- өңдеу өнеркәсібі;
- ауыл шаруашылығы;
- туризм;
- IT.

Инвесторлар табыс салығынан, жер салығынан және жабдықты импорттау үшін кедендік баждардан босатылуы мүмкін.

Инвестициялардың едәуір көлемі Қытайдан, Ресейден, Түркиядан және Еуропа елдерінен келеді. Өзбекстан жаһандық тұрақсыздық жағдайында да шетелдік инвестициялар көлемі өсе беретін ТМД-дағы санаулы мемлекеттердің біріне айналды.

Сонымен жүргізілген халықаралық тәжірибені зерттеу нәтижесінде, кәсіпкерлік қызметті заңсыз қысымнан қорғау саласындағы бірнеше негізгі үрдістерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Заңнаманы реформалау және оны халықаралық стандарттармен үндестіру бизнес үшін тұрақты құқықтық негіз қалыптастырады. Ал болжамды құқық қолдану тәжірибесі мемлекеттік органдардың іс-әрекеттеріне тұрақтылық пен сенімділікке кепілдік береді.

Өзекті тенденция – рұқсаттар, лицензиялар мен тексерулер санын, кәсіпкерлер құқықтарының басымдығы қағидатын қысқартуда көрініс табатын рәсімдерді реттеу және оңайлату болып табылады.

Мемлекеттік басқаруды цифрландыру адами факторды төмендетуді және әкімшілік рәсімдердің ашықтығын арттыруды қамтамасыз етеді.

Ең қарқынды дамып келе жатқан елдер (Армения мен Өзбекстан) заңнамалық реформалар бизнес-климатты жақсарту және әкімшілік кедергілерді азайту бойынша практикалық қадамдармен қатар жүруі керек екенін көрсетеді. Ресей өз кезегінде аймақтағы басқа елдер үшін үлгі бола алатын ірі және бөлшек инвесторларды қорғаудың бірегей тетіктерін әзірлеуде.

Сонымен бірге, Беларуссияның тәжірибесі көрсеткендей, ресми прогрессивті заңнама болған кезде де, саяси ерік-жігер мен тәуелсіз сот жүйесінің болмауы инвестициялық реттеуді тиімсіз етеді.

Қазақстан үшін әртүрлі үлгілердің үйлесімі қызығушылық тудырады:

- сот қорғаудың батыс стандарттары;
- азиялық әкімшілік тәртіп пен цифрландыру;
- ТМД елдерінің инвестициялардың тартымдылығын қамтамасыз ету жөніндегі заңнаманы жедел реформалау жөніндегі тәжірибелері.

2.2 Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз етудегі прокуратура органдары қызметінің құқықтық негіздері

Шетелдік инвестицияларды тарту тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап қазақстандық экономикалық үлгіге тән ерекшеліктердің бірі болып табылады. Қазақстанда халықаралық инвестициялық құқыққа қатысушылардың бірі ретінде мемлекеттерге инвестициялық қызметті қамтамасыз ету үшін барлық қажетті жағдайлар жасалды.

Елде шетелдік компаниялардың ауқымды қатысуы ұлттық экономиканың мәртебесін көтеруге мүмкіндік берді. Бұл оның нарықтық танылуын және жоғары несиелік рейтингтерді алуын қамтамасыз етті.

Қазіргі жағдайда шетелдік инвестициялар жаһанданудың маңызды катализаторы болып табылады. Қабылдаушы мемлекетке қолайлы әлеуметтік-экономикалық мүмкіндіктер береді. Алайда капиталдың тиімді ағыны сенімді құқықтық қорғаусыз және тұрақты институционалдық ортасыз мүмкін емес.

Micky's Institute of Global Research and Development жариялаған жаңа зерттеу «Қазақстанның орталық еуразиядағы инвестициялар үшін жетекші бағыт ретінде

сақталып отырған рөлін атап көрсетеді. Ал жаһандық капитал ағындары баяулап, геосаяси белгісіздік өсуде. 2024 жылы әлемдегі тікелей шетелдік инвестициялар ағыны екі таңбалы санға азайғанына қарамастан, Қазақстан ұзақ мерзімді капитал үшін тұрақты және болжамды нарық атағын растады. Ірі инвестициялық жобалардың өсіп келе жатқан санын қолдай отырып, олардың үлкен ағынын сақтап қалды» [49].

Қазақстанның инвестициялық тартымдылығының негізінде макроэкономикалық тұрақтылық жатыр. Әлемдік шикізат нарықтарының әлсіреуіне және геосаяси шиеленістің күшеюіне қарамастан, ел экономикасы 2025 жылы өсу қарқынын шамамен 6% деңгейінде сақтап қалды.

Бұл өсім тек энергетикалық сектормен ғана емес, қызмет көрсету саласын дамытумен, ауқымды инфрақұрылымдық жобаларды іске асырумен, логистиканы дамытумен және жаңартылатын энергетикаға инвестициялармен де қамтамасыз етілді.

Халықаралық рейтингтерге әйкес, «2025 жылғы IMD Әлемдік бәсекеге қабілеттілік рейтингінде Жапония, Үндістан және Испаниядан озып, 69 экономиканың ішінен 34-ші орынға көтерілді. Сөйтіп IMD сарапшылары қолайлы салық ортасын және басқару тәжірибесінің жоғары сапасын» [50] атап өтті.

Цифрлық мемлекеттік басқару – тағы бір артықшылық. БҰҰ электрондық үкімет индексінде Қазақстан әлемде 24-ші орында. Онлайн-мемлекеттік қызметтердің сапасы бойынша көшбасшылардың ондығына кіреді. Бұл әкімшілік шығындарды төмендетуге, келісу рәсімдерін жеделдетуге және инвесторлар үшін ашықтықты арттыруға жағдай жасайды.

Елдің инвестициялық стратегиясының орталық нүктесі – инвесторларды қорғауға, арбитражға, салық салуға және қаржылық қызметтерге жауап беретін институттарды күшейту болып табылады. «2024-2029 жылдарға арналған инвестициялық саясат тұжырымдамасы логистика, жаңартылатын энергетика, өңдеу өнеркәсібі, агроөңдеу және цифрлық инфрақұрылым сияқты секторларда өлшенетін нәтижелерге байланысты ынталандыруға баса назар аударды» [51].

Тұжырымдама ҚР-дың инвестициялар тарту тиімділігіне әсер ететін күшті жақтарын атап өтті:

- мемлекет тарапынан іске асырылып жатқан мемлекеттік саясат шеңберінде инвестициялар тарту мәселесіне жоғары көңіл бөлу;
- қолайлы іскерлік ахуал, елеулі минералдық-шикізат базасына ие болу салдарынан елдің жоғары инвестициялық тартымдылығы;
- ЕАЭО, Орталық Азия, Қытай және Үндістанның ірі тұтыну нарықтарына қол жеткізу;
- Қазақстанның тиімді географиялық жағдайы, инвестициялар тартуға жәрдемдесуге бағытталған даму институттары жүйесінің болуы.

Сонымен қатар, 2024 жылғы Тұжырымдаманың өзектілігін жоғалтуына байланысты, «2025 жылғы 31 желтоқсанда ҚР Үкіметінің №1185 қаулысымен ҚР-дың 2030 жылға дейінгі инвестициялық саясатының тұжырымдамасы бекітілді. Оған ҚР-дың 2030 жылға дейінгі инвестициялық саясатының тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспары» [52] кіреді.

Сонымен қатар, жекелеген авторлар «әлеуетті қауіп-қатерлерге әкелуі мүмкін инвестициялық саясаттың әлсіз жақтарын атап өтеді. Тиісінше біздің еліміздің инвестициялық ахуалына теріс әсер етеді. Оның ішінде ішкі заңнамалық актілердің жекелеген ережелері» [53, 83 б.].

ҚР-дың прокуратура органдары заңдылықтың кепілі және инвесторлардың құқықтарын заңсыз әкімшілік және қылмыстық қысымнан қорғаушы бола отырып, осы жүйеде шешуші рөл атқарады.

Прокуратура органдары инвестициялық қызметті қоса алғанда, қоғамдық қатынастардың барлық салаларында заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асырады.

Прокуратура органдары Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз етудегі қызметінің құқықтық негізін келесі заңнамалық актілер қамтиды.

2026 жылғы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданған ҚР-дың Конституциясының 84-бабында «прокуратураның құқықтық мәртебесі, атап айтқанда мемлекет атынан ҚР-дың аумағында заңдылықтың сақталуын заңда белгіленген шектерде және нысандарда жоғары қадағалауды жүзеге асыруды, сотта мемлекет мүддесін білдіруді және мемлекет атынан қылмыстық қудалауды жүзеге асыруды айқындады» [54].

«Прокуратураға жеке кәсіпкерлік субъектілерін, оның ішінде инвесторларды қорғау жөніндегі функцияларды берген» [55] «Прокуратура туралы» Конституциялық Заң (18-баптың 2-бөлігі, 24-баптың 1-бөлігі, 26-баптың 4-бөлігі).

«Экономиканы ырықтандыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы «бәсекелестікті дамыту, экономикаға мемлекеттің қатысуын қысқарту және бизнес шығындарын азайту жолымен ҚР-да кәсіпкерлік еркіндігін қамтамасыз ететін одан әрі құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар мен кепілдіктерді» [56] айқындады.

Ұсынылған бастаманың негізгі мақсаты:

- бизнеске қылмыстық-құқықтық қысымды төмендету;
- қолайлы инвестициялық ахуалды қалыптастыру;
- мемлекеттің жария мүдделері мен кәсіпкерлік субъектілерінің жеке мүдделері арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету.

Бұл тұрғыда экономикалық саладағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды одан әрі қылмыссыздандыру ерекше маңызға ие. Бұл қылмыстық саясатты

ізгілендірудің қазіргі халықаралық тенденцияларына және ықпал етудің алдын алу және әкімшілік-құқықтық тетіктеріне баса назар аударуға сәйкес келеді.

Реформаның маңызды элементі кәсіпкерлерді заңсыз араласудан қорғау кепілдіктерін күшейтуге бағытталған әкімшілік-азаптау заңнамасын жетілдіру болып табылады. Атап айтқанда, мұндай әрекеттерде қылмыстық жазаланатын құқық бұзушылық белгілері болмаған жағдайларда заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіргені үшін әкімшілік жауапкершілік белгілеу ұсынылады.

Бұл шара квазимемлекеттік сектор субъектілеріне, табиғи монополияларға және өзге де ұйымдарға бизнеске негізсіз қысым көрсетуге мүмкіндік беретін құқықтық олқылықтарды жоюға бағытталған. Бұл экономиканың бәсекелестік ортасына және инвестициялық тартымдылығына теріс әсер етеді.

Мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың бірқатар шешімдерін прокуратура органдарымен міндетті түрде келісу тетігін енгізу ерекше назар аударуға лайық.

Бұл, ең алдымен, қызметті тоқтата тұруды, рұқсат беру құжаттарын кері қайтарып алуды, оларды ұзартудан бас тартуды, сондай-ақ келісімшарттарды біржақты бұзуды қоса алғанда, инвесторлардың қызметіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін тыйым салу-шектеу шараларын қолдану туралы.

Бұдан басқа, прокурорлық бақылау тиісті тізілімге енгізілген инвесторларға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер қозғау, тексерулер тағайындау және талап қою туралы шешімдерге қолданылады.

Аталған тетік қабылданатын шешімдердің негізділігін арттыруға, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға және мемлекеттік органдар тарапынан теріс пайдаланудың алдын алуға бағытталған.

Реформалаудың маңызды бағыты экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды СДТБТ-де тіркеу үшін негіздемелерді нақтылау болып табылады.

Салықтық тексеру актісі немесе құқық бұзушылық белгілері туралы жеткілікті деректердің бар екендігін растайтын салық органдары маманының қорытындысы болмай тіркеу мүмкіндігін болдырмау ұсынылады.

Салық органдарының актілеріне шағымдану сатысында, сондай-ақ салық берешегін ерікті түрде өтеу шартымен кәсіпкерлік субъектілерін қорғау кепілдіктері қосымша белгіленеді.

Бұл ережелер бизнесті қылмыстық қудалауға негізсіз тартудың алдын алуға, әкімшілік қысымды төмендетуге және салық міндеттемелерінің адал орындалуын ынталандыруға бағытталған.

Осылайша, ұсынылған өзгерістер жан-жақты және болжамды, әділ және ашық құқықтық ортаны қалыптастыруға бағытталған. Оларды іске асыру:

- мемлекет пен бизнес арасындағы сенімді нығайтуға;
- құқық қолдану практикасының тиімділігін арттыруға;

- орнықты экономикалық даму және ҚР-дың экономикасына инвестициялар тарту үшін қосымша жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда атап өтілгендей, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығына сәйкес, «инвестициялық омбудсменнің функциялары ҚР-дың Бас Прокурорына өтті. ҚР Бас прокуратурасының инвесторлардың құқықтарын қорғау комитеті құрылды» [19].

Комитеттің негізгі функцияларының қатарына инвестициялық қызмет саласындағы заңдылықтың сақталуына жоғары қадағалауды жүзеге асыру жатады.

Бұл мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік сектордың және инвестициялық жобаларды іске асыруға ықпал етуге қабілетті өзге де субъектілердің іс-әрекеттерін жүйелі бақылауды көздейді.

Осы функция шеңберінде Комитет инвесторлардың құқықтарының бұзылуын анықтайды. Олардың жолын кесу жөнінде шаралар қабылдайды. Бұзылған құқықтардың қалпына келтірілуін қамтамасыз етеді.

Мұндай қадағалау форматы қазірдің өзінде жасалған құқық бұзушылықтарға жауап береді. Оларды қорғаудың алдын алу тетігін қалыптастыра отырып, ерте кезеңдерде алдын алуға мүмкіндік береді.

Комитет қызметінің маңызды бағыты – инвесторлардың құқықтарын бұзуға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою. Бұл функция жеке жағдайлардан асып түседі. Инвестициялық климат мәселелерін жүйелі талдауға бағытталған.

Атап айтқанда, Комитетке инвесторлардың жүйелік проблемаларының тізілімін қалыптастыруға және жүргізуге өкілеттік берілген. Бұл үлгілік кедергілер туралы ақпаратты жинақтауға және оны заңнама мен құқық қолдану практикасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Бұл тәсіл бизнес пен мемлекет арасындағы кері байланысты институционализациялауға ықпал етеді. Инвестициялық саладағы реформалардың тиімділігін арттырады.

Қосымша Комитет инвесторлардың құқықтарын қорғау саласында ведомствоаралық өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді. Үйлестіру функцияларын жүзеге асырады.

Ол инвестициялық қызметке заңсыз араласудың алдын алуға, сондай-ақ инвесторларды қорғау бойынша келісілген шешімдерді әзірлеуге бағытталған әртүрлі мемлекеттік органдардың күш-жігерін шоғырландыру орталығы ретінде әрекет етеді.

Осыған байланысты Комитет қадағалау өкілеттіктерін іске асырады. Инвесторлар мен мемлекеттік құрылымдар арасындағы қақтығыстарды реттеуге ықпал ететін институционалдық медиатор рөлін атқарады.

Осылайша, ҚР Бас прокуратурасының жанынан Инвесторлардың құқықтарын қорғау комитетін құру инвестициялық саладағы мемлекеттік

саясаттың неғұрлым белсенді үлгісіне көшуді көрсетеді. Қадағалау, аналитикалық және үйлестіру өкілеттіктерінің үйлесуі инвесторлардың құқықтарын кешенді қорғауды қамтамасыз етеді. Реттеуші тәуекелдерді азайтады. Елдегі тұрақты және болжамды инвестициялық ахуалды қалыптастыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар ҚР Бас Прокурорының 2024 жылғы 14 ақпандағы №21 бұйрығымен инвесторларды қорғау жөніндегі «прокурорлық сүзгіні» іске асыру жөніндегі әдістемелік ұсынымдар бекітілді. Ол соңғы жылдардағы аса маңызды жаңалықтардың біріне айналды.

Әдістемелік ұсынымдар прокуратураның инвестициялық қызметті қозғайтын маңызды басқару шешімдерін қабылдауға қатысуын қамтамасыз ететін рәсімдерді нақтылауға бағытталған.

Негіздемелік нормативтік ережелерден айырмашылығы:

- лауазымды тұлғалардың іс-қимыл тәртібін белгілейді;
- олардың өкілеттіктерін бөледі;
- ведомствоаралық өзара іс-қимыл тетігін нақтылайды.

Мәні бойынша «прокурорлық сүзгі» инвестордың қызметін шектеуге қабілетті мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілерінің шешімдерін прокурормен міндетті түрде келісу жүйесін білдіреді.

Осы үлгі шеңберінде прокурорлар:

- қызметті тоқтата тұруды;
- рұқсаттарды кері қайтарып алуды;
- оларды ұзартудан бас тартуды;
- келісімшарттарды біржақты тәртіппен бұзуды;
- тыйым салу-шектеу шараларын келісуді жүзеге асырады.

Сонымен қатар олар әкімшілік өндірістердің заңдылығына мониторинг жүргізеді. Салықтық тексерулердің тағайындалуын келіседі. Мемлекеттік органдардың инвесторларға қоятын талаптарының негізділігін бағалайды.

Мұндай өкілеттіктер кешені мемлекеттің кәсіпкерлік қызметке араласуының заңдылығы мен негізділігін алдын ала бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл тетіктің жұмыс істеуінің рәсімдік аспектілері ерекше маңызды. Әдістемелік ұсынымдар материалдарды қараудың қысқартылған мерзімдерін белгілейді. Әдетте, 3 жұмыс күніне дейін, ал қызметті тоқтата тұруға байланысты жағдайларда – жеделдетілген тәртіппен (24 сағатқа дейін).

Қарау нәтижелері бойынша прокурор 2 шешімнің бірін қабылдайды:

- келісу туралы;
- келісуден бас тарту туралы.

Бұл рәсімге нақты заңды сенімділік береді. Бұл ретте шешім қабылдау кезінде ұсынылатын шаралардың:

- заңдылық;

- негізділік;
- пропорционалдылық өлшемшарттары;
- инвестициялық жоба үшін ықтимал салдарлар ескеріледі.

Прокуратура органдарының әртүрлі деңгейлері арасындағы құзыреттілікті ажырату да маңызды элемент болып табылады. Бұл жүктемені тиімді бөлуді және шешім қабылдаудың жеделдігін қамтамасыз етеді.

Сонымен бірге құқықтық статистика органдарының ақпараттық жүйелері арқылы процестерді цифрландыру қарастырылған. Бұл ашықтықты арттыруға және әкімшілік шығындарды азайтуға ықпал етеді. Аталған жиынтықта институционалдық тұрақты үлгіні қалыптастырады. Онда прокурор тек қадағалау органы ретінде ғана емес, инвестициялық ортаны реттеудің белсенді қатысушысы ретінде де әрекет етеді.

Қарастырылып отырған әдістемелік ұсынымдар инвесторларды қорғаудың проактивті үлгісіне көшуді бекітеді. Прокурорлық араласу фактіден кейін емес, ықтимал шектеуші шешімдер қабылдау сатысында жүзеге асырылады. Бұл:

- бизнеске заңсыз қысым жасау тәуекелдерін барынша азайтуға;
- құқық қолдану сапасын арттыруға;
- инвесторлар тарапынан сенімнің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл сайып келгенде инвестициялық ахуалды жақсартуға, мемлекеттің тұрақты экономикалық дамуына ықпал етеді.

Бұл тетіктің тиімділігі статистикамен расталады. Тек 1 жыл ішінде прокурорлар инвесторларға қатысты 675 заңсыз шешімнің алдын алды. 130-дан астам лауазымды тұлға тәртіптік жауапкершілікке тартылды [57].

Сонымен қатар «Прокурорлық қадағалауды ұйымдастырудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Бас Прокурорының 2023 жылғы 17 қаңтардағы №32 бұйрығына өзгеріс пен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Бас Прокурорының 2025 жылғы 18 наурыздағы №36 бұйрығының 5-қосымшасына сәйкес Инвесторлар тізіліміне енгізілген инвесторларға қатысты:

- прокурормен тыйым салу-шектеу сипатындағы шараларды;
- тексеру жүргізу туралы шешімдерді;
- сотқа талап-арыздарды;
- шешімдерді келісу;
- әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау;
- инвесторларға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы шешімді келісуден бас тартуға шағымдану туралы шешімдерді келісу қағидасы бекітілді.

Бұл тетік инвестициялық қызметке елеулі ықпал етуге қабілетті мемлекеттік органдардың шешімдерін алдын ала бақылау және келісу рәсімдерінің жиынтығы болып табылады.

Оның негізгі мақсаты – инвесторларға негізсіз әкімшілік қысымның алдын алу және экономикалық саладағы қоғамдық және жеке мүдделердің тепе-теңдігін қамтамасыз ету.

Қағидалар:

- тыйым салу-шектеу шараларын қолдануды;
- әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер қозғауды;
- тексерулер жүргізуді;
- тиісті тізілімге енгізілген инвесторларға қатысты сотқа талап-арыздар беруді;
- бірқатар маңызды шешімдерді прокурормен келісу міндеттілігін белгілейді.

Бұл тәсіл мемлекеттік және квазимемлекеттік субъектілердің іс-әрекеттерінің заңдылығын алдын-ала бақылау тетігін институционализациялайды. Осылайша ерікті немесе пропорционалды емес шешімдер қабылдау қаупін азайтады.

Іс жүзінде прокурорлық сүзгі инвесторларды заңсыз араласудан қорғаудың қосымша кепілдігін қамтамасыз ететін құқықтық бағалаудың «екінші деңгейлі» құралы ретінде әрекет етеді.

Осы өкілеттіктерді іске асырудың рәсімдік аспектілері ерекше маңызға ие. Атап айтқанда, ережелер келісуге келіп түсетін материалдарды қарау тәртібін нақтылайды. Шешімдер қабылдаудың қысқартылған мерзімдерін белгілейді (оның ішінде қызметті тоқтата тұру сияқты аса сезімтал жағдайлар үшін жеделдетілген рәсімдер). Прокурордың ықтимал шешімдерінің толық тізбесін-келісуді немесе келісуден бас тартуды бекітеді. Бұл ретте шешім қабылдау кезінде ұсынылатын шаралардың:

- заңдылығы;
- негізділігі;
- олардың экономикалық орындылығы;
- экономика мен әлеуметтік тұрақтылық үшін ықтимал салдарлар сияқты критерийлер ескеріледі.

Сонымен қатар ережелер прокурорлардың тексерулерге бастамашылық жасау, заңсыз актілердің күшін жою және прокурорлық ден қою шараларын қолдану бөлігінде кең қадағалау өкілеттіктеріне ие екендігін көздейді.

Бұл ретте кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты тексеру жүргізуге арнайы негіздер болған кезде не прокуратураның жоғары лауазымды адамдарының келісімімен ғана жол беріледі. Бұл бизнес-қызметке өз бетінше араласу мүмкіндігін шектейді. Бұл тәсіл прокуратураның бұзушылықтарды анықтауға ғана емес, олардың алдын алуға да бағытталған профилактикалық функциясын күшейтеді.

Қарастырылып отырған ережелер алдын ала бақылау, қадағалау және үйлестіру элементтерін біріктіретін инвесторларды қорғаудың кешенді құқықтық тетігін қалыптастырады.

Оларды іске асыру:

- мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығын арттыруға;
- әкімшілік кедергілерді азайтуға;
- инвесторлар тарапынан сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Ұзақ мерзімді келешекте бұл құқық қолдану практикасының заңдылығы, болжамдылығы және әділдігі қағидаттарына негізделген тұрақты инвестициялық ахуалды қалыптастыруға жағдай жасайды.

Айта кету керек, 2026 жылғы 27 ақпанда Ашық НҚА интернет-порталында инвестициялық қызметтегі тұрақты кедергілерді анықтау және жою тетіктерін институционализациялауға бағытталған «жүйелік проблемалар тізілімін қалыптастыру және жүргізу жөніндегі қағидаларды бекіту туралы» ҚР Бас прокуратурасы бұйрығының жобасы орналастырылды.

Аталған жоба жүйелі сипаттағы проблемаларды есепке алуға, талдауға және кейіннен шешуге бірыңғай тәсілді енгізуді көздейді. Бұл мемлекеттің инвесторлармен өзара іс-қимылдың тиімділігін арттыруға және тұтастай алғанда инвестициялық ахуалды жақсартуға ұмтылысын көрсетеді.

Жоба тұжырымдамалық аппаратты анықтауды, проблемаларды жүйелік санатқа жатқызу өлшемшарттарын, сондай-ақ оларды қарау және тиісті тізілімге енгізу рәсімдерін қоса алғанда, құқықтық реттеудің негізгі элементтерін бекітеді.

Шешімдерді қабылдаудың нақты мерзімдері, өзектендіру және проблемаларды жою тетіктері белгіленеді. Тізілімнің серпінділігі мен өзектілігін қамтамасыз етеді. Бұл тәсіл қолданыстағы кедергілерді жазып қана қоймай, олардың эволюциясын бақылауға мүмкіндік береді. Мемлекеттік органдардың инвестициялық ортаның өзгеретін жағдайларына уақытылы жауап беруін қамтамасыз етеді.

Жүйелік проблемалардың тізілімін инфрақұрылымда Ұлттық ақпараттық технологиялар орталығын орналастыру көзделіп отыр. Оның қолжетімділігін және өзге де мемлекеттік ақпараттық жүйелермен интеграциялануын қамтамасыз етеді.

Тізілімнің функционалдық мақсаты – талдамалық жұмыс жүргізу, үлгілік проблемаларды анықтау және оларды ведомствоаралық деңгейде жою жөніндегі шараларды үйлестіру үшін жинақталған деректерді пайдалану.

Осылайша инвесторлардың өтініштеріне фрагменттік ден қоюдан тәуекелдер мен кедергілерді жүйелі басқаруға көшуге мүмкіндік беретін орталықтандырылған тетік құрылады.

Жобаны іске асырудан күтілетін нәтижелер кешенді сипатта болады. Ұйымдастырушылық аспектіде инвесторлардың өтініштерімен жұмыстың ашықтығын арттыру және қайталанатын проблемалық жағдайлардың санын азайту көзделеді.

Құқықтық өлшемде – «заңнамадағы олқылықтарды жоюға жүйелі тәсілді қалыптастыру және құқық қолдану практикасының сапасын арттыру. Әлеуметтік-

экономикалық әсер инвестициялық климаттың жақсаруымен және бизнес үшін әкімшілік кедергілердің төмендеуімен көрінеді» [58].

Заңға бағынатын бизнесті негізсіз қудалаудан қорғау қадағалау қызметінің басымдығы болып табылады. Осыған байланысты «прокурорлар кәсіпкерлерге қатысты сотқа дейінгі тергеулерге ауқымды тексеру жүргізді. Нәтижесінде экономика саласындағы 360-тан астам қылмыстық іс тоқтатылды. Жаңа «қылмыстық қудалаудың заңдылығын қадағалауды ұйымдастыру жөніндегі Нұсқаулық» прокурорларды бизнеске қарсы әрбір тергеудің басталуының заңдылығын 1 тәулік ішінде тексеруге міндеттейді. Бұл шаралар кәсіпкерлерге қарсы қозғалған істердің санын 2,5 есеге азайтуға мүмкіндік берді» [59].

2025 жылы ӘҚБтК-нің 173-бабы бойынша жауапкершілік субъектілерінің шеңбері кеңейтілді. Мәселен, ҚР ӘҚБтК-нің 173-бабы «кәсіпкерлер мен инвесторлардың қызметіне заңсыз араласқаны үшін лауазымды адамдардың жауапкершілігін белгілейді. Енді ол тек мемлекеттік органдарға ғана емес, квазимемлекеттік сектор субъектілері мен табиғи монополияларға да қатысты» [60].

Заңнамалық базаның болуына қарамастан, тәжірибе «шенеуніктердің «жазасыздық» проблемасын көрсетеді. Мәселен «2023 жылы прокурорлар 2,5 мыңнан астам заңсыз әрекеттің күшін жойды, алайда ӘҚБтК-нің 173-бабы бойынша әкімшілік жауапкершілікке тек 121 адам тартылды» [61].

Сонымен қатар, прокуратура қызметінде бақылаудың ашықтығын қамтамасыз ету үшін, АТ-технологияларды белсенді енгізумен сипатталады.

1. «ТСОБТ» АЖ (тексеру субъектілері мен объектілерінің бірыңғай тізілімі). Жоба тәуекелдерді бағалау жүйесін автоматтандыруға және заңсыз тексерулерді тағайындауды болдырмауға бағытталған.

2. «Кәсіпкерлерге арналған Qamqor» мобильді қосымшасы:

- инвесторларға тексерулерді тіркеу туралы хабарлама алуға;
- тексерушілердің талаптарымен танысуға;
- олардың әрекеттеріне жедел шағымдануға мүмкіндік береді.

3. «Прокурорлық сүзгі» АЖ – шектеу шараларын келісу кезінде мемлекеттік органдардың прокуратурамен цифрлық өзара іс-қимылына арналған ақпараттық жүйе. Ол нақты уақыт режимінде қабылданатын шешімдердің заңдылығын автоматтандырылған бақылауды қамтамасыз етеді.

Қағидалардың 36-тармағы «прокурордың тыйым салу-шектеу сипатындағы шараларды, тексеру жүргізу туралы шешімдерді, сотқа талап-арыздарды, әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы шешімін келісуден бас тартуға шағымдану Азаматтық процестік кодекстің 8-бабы 7-бөлігіне сәйкес инвесторлар тізіліміне енгізілген инвесторларға қатысты дауды сотқа дейінгі реттеу жөніндегі міндеттерді белгілейді» [58].

Алайда Азаматтық процестік кодекс те, ережелер де осы міндетті тәртіпті сақтамаудың салдарын нақты көрсетпейді. Азаматтық процестік кодекстің 151-бабына сәйкес, «процестік құқықта дауды реттеудің сотқа дейінгі тәртібін сақтамау талап арызды қайтару немесе оны қараусыз қалдыру үшін негіз болып табылады» [61]. Бұл Ережелерде белгіленген арнайы санкция емес, жалпы рәсімдік салдар болып табылады.

Сонымен қатар, сот өз бастамасымен прокурордың келісімін тексере ала ма? Егер талап келісімсіз берілсе, бірақ жауапкер (инвестор) бұл қарсылықты айтпаса, сот қалай әрекет етуі керек? Осы мәселе түсініксіз болып қалып отыр.

Қағидалардың 31-тармағында «прокурор келісуден бас тартқан тексеру туралы шешімдер ҚСжАЕК органдарында тіркелуге жатпайтыны айтылған. Бұл тұжырым елеулі құқықтық қайшылықты тудырады. Қағида прокурор келісуден бас тартқан жағдайлар туралы ғана айтады. Бірақ егер мемлекеттік орган шешімді келісуге мүлде жібермесе немесе шешім жіберілсе, прокурор оны қарастырмаса (мерзімдерін бұзса) немесе тексеру келісілгенге дейін жүргізілсе не болады? Қағидада көрсетілген мәселелер бойынша алшақтық бар. ҚСжАЕК органдарында тіркеудің болмауы, әрине, тексеру жүргізуге кедергі келтіреді. Алайда келісусіз жүргізілген тексеру актісі ресми түрде жарамсыз деп танылмайды. Бұл іс жүзінде тексеру жүргізілген, акт жасалған, бірақ оның заңды күші белгісіз болып қалатын жағдайлар туындауы мүмкін» [58] дегенді білдіреді.

Сол сияқты, Қағидалардың 72-тармағы «жоғары тұрған прокурор не сот шағым бойынша шешім қабылдағанға дейін инвесторлар тізіліміне енгізілген инвесторларға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы шешімді прокурор келіспеген деп танылатынын белгілейді. «Келісілмеген» термині – нормативтік мәртебе емес, сипаттамалық болып табылады. Қағидалар «келісілмеген» шешім жарамсыз немесе құқықтық салдар туғызбайды» [58] деп белгілемейді.

Сонымен қатар, 65-тармаққа сәйкес, «прокурор шешімді «келіскен жағдайда» лауазымды тұлға инвесторды хабардар етеді» [58] деп белгілейді. Кері жағдай – келісім болмаған кезде не болатыны шешілмеген.

Қағидалардың 2-тарауында (тыйым салу-шектеу сипатындағы шаралар) келісудің болмауының салдарына мүлде нұсқау жоқ. 17-тармақ «прокурордың келісу немесе келісуден бас тарту туралы жауап жіберетінін» [58] ғана айтады. Алайда мұндай шараларды келісусіз қолдану заңсыз болып табылатынын немесе мұндай шаралар күшін жоюға жататынын белгілемейді.

Құқық теориясы мен құқық қолдану практикасы тұрғысынан келісудің міндетті рәсімін бұза отырып қабылданған актілердің маңыздылығын немесе даулығын тікелей көрсетпеу осы бұзушылықтың құқықтық салдарының бұлыңғырлануына әкеледі. Келісу міндетінің өзі заңға тәуелді актілерде бекітілгеніне қарамастан, оны сақтамау автоматты түрде туындайтын заңды

салдармен бірге жүрмейді. Тиісті талаптардың императивті сипатын төмендетеді. Нәтижесінде, мемлекеттік органдар келісу рсімін шешім қабылдаудың заңды маңызды кезеңі ретінде емес, формальдылық ретінде қабылдай алады.

Прокуратурамен келісу бойынша шаралар қабылдамағаны үшін лауазымды тұлғалардың тікелей заңды жауаптылығының болмауы қосымша проблема болып табылады. ҚР-дың қолданыстағы ӘҚБтК-де прокурорлық сүзгінің талаптарын елемегені үшін жауаптылықты көздейтін әкімшілік құқық бұзушылықтың арнайы құрамы жоқ. Бұл дегеніміз, кінәлі тұлғаларды жауаптылыққа тарту тек жанама түрде, яғни заңнаманы бұзу туралы жалпы нормалар немесе тәртіптік тетіктер арқылы мүмкін болады. Құқықтық әсердің тиімділігін айтарлықтай төмендетеді.

Бұл олқылықтың практикалық салдары гетерогенді құқық қолдану практикасын қалыптастыру болып табылады. Кейбір жағдайларда прокуратура органдары қадағалап ден қою тәртібімен заңсыз актілердің күшін жоюға және инвесторлардың бұзылған құқықтарын қалпына келтіруге қол жеткізеді.

Ал басқаларында мұндай бұзушылықтар тиісті құқықтық бағалаусыз қалады не елеулі кідіріспен жойылады. Актілерді жарамсыз деп тануда автоматизмнің болмауы сот жүйесіне және шағымдану рәсімдерін бастауға мәжбүр болған инвесторлардың өздеріне жүктемені арттырады. Олардың құқықтарын қорғауды жеңілдету және жеделдету мақсаттарына қайшы келеді.

Институционалдық тұрғыдан алғанда, бұл жағдай «прокурорлық сүзгі» тұжырымдамасын алдын-ала бақылау тетігі ретінде бұзады. Егер міндетті рәсімді сақтамау нақты бекітілген теріс салдарға әкеп соқпаса, онда оның мемлекеттік органдарға тәртіптік әсері азаяды.

Нәтижесінде сүзгі өзінің тиімділігінің бір бөлігін жоғалтады. Алдын ала бақылау құралынан кейінгі прокурорлық жауапқа байланысты элементке айналады.

Осылайша, заңнамада прокуратураның келісімінсіз қабылданған актілердің жарамсыздығы туралы тікелей нормалардың, сондай-ақ осы рәсімді елемегені үшін жауаптылықтың арнайы шараларының болмауы – нормативтік олқылықтың бар екендігін айғақтайды.

Оны жою:

- инвесторларды қорғау тетігінің тиімділігін арттыру;
- құқықтық сенімділікті қамтамасыз ету;
- мемлекеттік органдар қызметінде заңдылық қағидатын нығайту үшін қажетті шарт болып табылады.

Осыған байланысты:

1. ҚР Бас Прокурорының 2025 жылғы 18 наурыздағы №36 бұйрығымен бекітілген Қағидалардың 5-қосымшасына сәйкес, инвесторлар тізіліміне енгізілген инвесторларға қатысты тыйым салу-шектеу сипатындағы шараларды, тексеру жүргізу туралы шешімдерді, сотқа талап-арыздарды, әкімшілік құқық бұзушылық

туралы іс қозғау туралы шешімді прокурормен келісу және әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы шешімді келісуден бас тартуға шағымдану қағидаларын, келесі мазмұндағы 73-тармақпен толықтырылсын: «Осы Қағидалардың 10-тармағында көрсетілген тыйым салу-шектеу сипатындағы шараларды қолдану, тексерулер жүргізу, прокурормен алдын ала келіспей инвесторға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау заңсыз болып табылады және мұндай шараларды жарамсыз деп тануға және іс жүргізуді тоқтатуға әкеп соғады».

2. ҚР ӘҚБтК-нің 173-бабы келесі мазмұндағы 3-бөлікпен толықтырылу: «Тыйым салу-шектеу сипатындағы шараларды, тексеру жүргізу туралы шешімдерді, сотқа талап-арыздарды, хабарламаны жіберу, әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қозғау туралы шешімді қабылдау және әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі қозғау туралы шешімді келісуден бас тартуға шағымдану кезінде инвесторлар тізіліміне енгізілген инвесторларға қатысты уәкілетті органдардың келісімін алу туралы заңнаманың талаптарын орындамау – екі жүз айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады» ұсынылады.

Осылайша, ҚР-дың прокуратура органдары инвесторлардың заңдылығы мен құқықтарын қорғаудың кепілі бола отырып, инвестициялық тартымдылықты қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

«Прокурорлық сүзгі» тетігі енгізілді және ҚР-дың Бас прокуратурасы жүйесінде мамандандырылған орган құрылды. Нәтижесінде қазіргі заманғы нормативтік база мен институционалдық реформалар бұзушылықтардың алдын алуға және бизнеске әкімшілік қысымды төмендетуге бағытталған қорғаудың проактивті үлгісіне көшуді көрсетеді.

Мемлекеттік басқарудың ашықтығын арттыруға, негізсіз тексерулерді қысқартуға және ведомствоаралық үйлестіруді нығайтуға:

- алдын ала келісу рәсімдерін;
- цифрлық құралдар мен талдамалық тетіктерді енгізу ықпал етеді.

Аталған шаралар болжамды құқықтық ортаны қалыптастырады және инвесторлардың сенімін арттырады.

Алайда қол жеткізілген нәтижелерге қарамастан, прокуратураның келісімінсіз қабылданған актілердің жарамсыздығы туралы тікелей нормалар жетіспейді. Сондай-ақ «прокурорлық сүзгіні» елемегені үшін арнайы жауапкершілікті қоса алғанда, елеулі құқықтық олқылықтар сақталады.

Бұл кемшіліктерді жою құқықтық реттеудің тиімділігін арттырудың және инвестициялық ахуалды одан әрі жақсартудың қажетті шарты болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің халықаралық және шетелдік тәжірибесін талдау барысында, қазіргі халықаралық инвестициялық құқық – мемлекет пен инвестордың мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған кешенді және қарқынды дамып келе жатқан жүйе екені анықталды. Оның негізгі функциялары:

- инвестицияларды қорғау;
- инвестициялық белсенділікті ынталандыру;
- дауларды тиімді шешу болып табылады.

Халықаралық тәжірибені талдау сатысында, инвестициялық ахуалдың тұрақтылығы заңнаманың болжамдылығын, әкімшілік рәсімдердің ашықтығын және сот жүйесінің тәуелсіздігін қоса алғанда, құқықтық ортаның сапасына тікелей байланысты екендігі айғақталды. Инвесторларды қорғаудың бірыңғай стандарттарын, оның ішінде әділ және тең құқықты режим, кемсітпеу және экспроприация кезінде өтемақы қағидаттарын қалыптастыратын халықаралық шарттар мен институттар маңызды рөл атқарады.

Әр түрлі құқықтық үлгілерді салыстырмалы талдау бірнеше тұрақты тәсілдерді бөліп көрсетуге мүмкіндік берді.

Батыс елдері заңның үстемдігіне, сот арқылы қорғалуына және әкімшілік бақылаудың дамыған тетіктеріне баса назар аударатынын көрсетті.

Азия мемлекеттері құқықтық реттеуді жоғары әкімшілік тәртіппен, цифрландырумен және сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатпен үйлестіретінін байқатты.

Посткеңестік кеңістіктегі елдер либералды реттеуден бастап мемлекеттің белсенді қатысуымен орталықтандырылған жүйелерге дейінгі әртүрлі үлгілерді көрсетті.

Инвестициялық заңнаманы дамытудың жалпы үрдістері:

- әкімшілік кедергілерді реттеу және азайту;
- мемлекеттік қызметтер мен рәсімдерді цифрландыру;
- инвесторларды қорғау кепілдіктерін күшейту;
- дауларды шешудің соттан тыс және баламалы тетіктерін дамыту;
- инвесторларды қорғау мен мемлекеттің реттеу құқығы арасындағы теңгерімді іздеу болып табылады.

Сонымен қатар адами факторлар мен сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтуға, бизнес пен мемлекеттің өзара іс-қимылының ашықтығын арттыруға мүмкіндік беретін цифрлық шешімдерді енгізу ерекше маңызға ие.

Бұл ретте табысты реформалар, жекелеген елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, заңнаманы өзгертуді ғана емес, тиімді құқық қолдану практикасын да қалыптастыру талап етеді.

Осылайша халықаралық тәжірибе тиімді инвестициялық саясат құқықтық кепілдіктердің, институционалдық тұрақтылықтың және бизнесті қорғау тетіктерін практикалық іске асырудың үйлесіміне негізделгенін растайды.

Қазақстан үшін әр түрлі үлгілердің үздік элементтері, оның ішінде дамыған сот тетіктері, әкімшілік тиімділік пен цифрландыруды интеграциялау үлкен қызығушылық тудырады.

ҚР прокуратура органдары қызметінің құқықтық негіздеріне жүргізілген талдау барысында, елдің инвестициялық тартымдылығын қамтамасыз ету жүйесінде шешуші орын алатынын көрсетті.

Қазақстанның қазіргі инвестициялық саясаты:

- макроэкономикалық көрсеткіштердің тұрақтылығын;
- цифрлық мемлекеттік басқарудың дамуын;
- институционалдық ортаның белсенді жетілуін сипаттады.

Бұл процесте бизнесті жоғары қадағалау, үйлестіру және профилактикалық қорғау функцияларын жүзеге асыратын прокурорлар маңызды рөл атқарады.

Соңғы жылдары бұзушылықтарды жоюға ғана емес, олардың алдын алуға да бағытталған прокурорлық қадағалаудың проактивті үлгісі қалыптасты. Проактивті үлгінің негізгі элементі – инвесторлардың қызметін шектеуге қабілетті мемлекеттік органдардың шешімдерін міндетті түрде келісуді қамтамасыз ететін «прокурорлық сүзгі» тетігі болды. Оны енгізу:

- әкімшілік қысым деңгейін едәуір төмендетуге;
- қабылданатын шешімдердің дұрыстығын арттыруға;
- бизнестің мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтуға мүмкіндік берді.

Қадағалау, талдау және үйлестіру функцияларын орындайтын, Бас прокуратура жанынан құрылған Инвесторлардың құқықтарын қорғау комитеті қосымша институционалдық қадам болды. Қызметінің маңызды бағыты – инвесторлардың жүйелік проблемаларының тізілімін қалыптастыру болып табылады.

Прокурорлық қадағалауды цифрландыру бизнеспен өзара іс-қимылдың ашықтығы мен жеделдігін едәуір арттырды. Сондай-ақ сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін барынша азайтуға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, құқық қолдану практикасын талдау барысында:

- прокуратурамен келісу рәсімін сақтамағаны үшін тікелей құқықтық салдардың жоқтығы;
- келісусіз қабылданған шешімдердің мәртебесінің белгісіздігі;
- «прокурорлық сүзгі» талаптарын елемегені үшін лауазымды тұлғалардың арнайы жауапкершілігінің жоқтығы анықталды.

Аталған кемшіліктер қолданыстағы тетіктердің тиімділігін төмендетеді. Біркелкісіз құқық қолдану практикасына, соттарға жүктеменің ұлғаюына және инвесторлар үшін қосымша шығындарға әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты прокуратураның келісімінсіз қабылданған актілерді жарамсыз деп тануға, сондай-ақ осы талаптарды бұзғаны үшін әкімшілік жауаптылықты енгізуге бағытталған ұсынымдар әзірленді.

ҚР прокуратура органдарының қызметі алдын алу, ашықтық және құқықтық сенімділік қағидаттарына негізделген инвестициялық реттеудің қазіргі заманғы үлгісіне көшуді көрсетті. Заңнаманы одан әрі жетілдіру және анықталған олқылықтарды жою – инвестициялық ахуалды нығайтудың және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың маңызды шарты болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕККӨЗДЕРДІҢ ТІЗІМІ

1 Абдрасулов Е.Б., Агубаева А.М. Организационно-правовые формы совершенствования защиты прав инвесторов в Республике Казахстан // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – №11(3). – С.80-82.

2 Мемлекет басшысының 2025 жылғы 8 қыркүйектегі «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 13 қазандағы №1042 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2500001042 (жүгінген күні: 30.03.2026).

3. Сарпеков Р.К., Дюсенов Е.А. Правовое регулирование инвестиций в малый и средний бизнес: опыт Республики Казахстан // Журнал российского права. – 2020. – №1. – С.43-55.

4. Economic forecasts for Kazakhstan. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.adb.org/where-we-work/kazakhstan/economy (жүгінген күні: 30.03.2026).

5. Казахстан улучшил свою позицию в рейтинге глобальной конкурентоспособности. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-roma/press/news/details/1047534 (жүгінген күні: 30.03.2026).

6. Зубкова Л.Д. Методы оценки инвестиционного климата региона // Вестник Тюменского государственного университета. – 2005. – №4. – С.15-21.

7. Литвинова В.В. Инвестиционная привлекательность и инвестиционный климат региона: к вопросу о дефинициях и оценке // Финансы: теория и практика. – 2014. – №1. – С.139-152.

8. Хисматулов И.Р., Игнатьева О.А. Особенности инвестиционного климата России на современном этапе // Russian Journal of Education and Psychology. – 2012. – №1. – С.1-8.

9. Джиоев В.А. Сущность и взаимосвязь понятий инвестиционной привлекательности и инвестиционного климата регионов // Вестник ГУУ. – 2020. – №3. – С.118-122.

10. OECD (2023), Анализ делового климата в Казахстане, OECD Publishing, Paris. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.oecd.org/ru/publications/ccc8cf0c-ru.html (жүгінген күні: 30.03.2026).

11. 2025 жылғы қаңтар-қазандағы негізгі капиталға салынған инвестициялар туралы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://stat.gov.kz/upload/iblock/ec5/p0z2y000sxwd3vm9bxhvbqhx5201c1jc/%D0%92-06-01-%D0%9C%20(10%202025)%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7.pdf (жүгінген күні: 30.03.2026).

12. Доклад о торговле и развитии – 2025 год. На грани: торговля, финансы и перестройка мировой экономики // Обзор: издание ООН. – 2025. – 48 с.
13. Об инвестициях в основной капитал в Республике Казахстан (январь-декабрь 2025г.). [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-invest/publications/280551/ (жүгінген күні: 30.03.2026).
14. Прямые иностранные инвестиции в Казахстан. Итоги 9 месяцев 2025 года. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-skopje/press/news/details/1136044?lang=ru&ysclid=mkay6fd210549341266 (жүгінген күні: 30.03.2026).
15. Участники МФЦА / годовой обзор, 2025. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://aifc.kz/wp-content/uploads/2026/03/aifc-participants-annual-2025-rus.pdf (жүгінген күні: 30.03.2026).
16. Национальная цифровая инвестиционная платформа. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://investkz.gov.kz/ (жүгінген күні: 30.03.2026).
17. Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы №375-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375 (жүгінген күні: 10.04.2026).
18. Инвестициялар туралы келісімдерді жасасу, өзгерту және бұзу қағидаларын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрінің м.а. 2023 жылғы 17 наурыздағы №11-1-4/113 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032095 (жүгінген күні: 10.04.2026).
19. Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласында мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы №1125 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2500001125 (жүгінген күні: 10.04.2026).
20. Инвесторлар үшін «бір терезені» ұйымдастыру қағидаларын, сондай-ақ инвестициялар тарту кезінде өзара іс-қимыл жасау тәртібін бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрінің 2023 жылғы 26 маусымдағы №11-1-4/327 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2500001125 (жүгінген күні: 10.04.2026).
21. Кодирзода Ф.А. Иностранные инвестиции в эпоху глобализации мировой экономики // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2022. – №3. – С.21-27.
22. Соловьева А.В. Международно-правовые доктрины инвестиционного права: 12.00.10 – диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва. – 2020. – 526 с.

23. Фархутдинов И.З. Международное инвестиционное право: доктринальные проблемы. // Московский журнал международного права. – 2009. – №4. – С.163-182.
24. Яннова Е.В., Ахмедьянова Р.Г., Бикташева Г.Р. Правовой режим и защита иностранных инвестиций // Интерактивная наука. – 2021 – №5(60). – С.134-135.
25. Алексеенко А.П. Инвестиционное право: учебное пособие. Владивостокский государственный университет экономики и сервиса. – Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2019. – 132 с.
26. Гуляев Т.Н. Правовые механизмы защиты прав инвесторов в условиях конкуренции международного и национального законодательства // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2025 – №10. – С.115-120.
27. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (Washington, 1965). [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=080000028012a925 (жүгінген күні: 12.04.2026).
28. Попов Р.О., Татаренко Л.Ю. К вопросу о деятельности Всемирного Банка. Стратегия социально-экономического развития общества: управленческие, правовые, хозяйственные аспекты // Сборник научных статей 10-й Международной научно-практической конференции. В 2-х томах, Курск, 26-27.11.2020 г. Том 2. – Курск: Юго-Западный государственный университет. – 2020. – С.98-101.
29. Худякова Л.С., Сидорова Е.А. Многосторонние банки развития в полицентричном мире // Мировая экономика и международные отношения. № 10 Т. 68. 2024. - С. 17-26.
30. UNCTAD. World Investment Report International investment in the digital economy. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2025_en.pdf (жүгінген күні: 12.04.2026).
31. OECD. Codes of Liberalisation of Capital Movements. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/investment/Code-capital-movements-EN.pdf (жүгінген күні: 12.04.2026).
32. Чугуевская Е.В. Развитие международного инвестиционного права в рамках евразийского экономического союза // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2021. – №3(37). – С.77-81.
33. UN General Assembly Resolution 1803 (XVII) «Permanent Sovereignty over Natural Resources», 1962. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/general-assembly-resolution-1803-xvii-14-december-1962-permanent (жүгінген күні: 12.04.2026).
34. Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law. Oxford University Press; Newcombe A., Paradell L. Law and Practice of Investment Treaties. Kluwer Law International. – 2022. – pages 221.

35. Administrative Procedure Act // ADMINISTRATIVE PROCEDURE ACT Department of Justice. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.justice.gov/sites/default/ files/jmd/legacy/2014/05/01/act-pl79-404.pdf (жүгінген күні: 12.04.2026).
36. Макеев Д.А. Малый бизнес в Великобритании // Современная Европа. – 2003. – №2(14). – С.72-79.
37. Закон об иностранных инвестициях вступил в силу в Китае. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://russian.news.cn/2020-01/01/c_138671806.htm (жүгінген күні: 12.04.2026).
38. Chen, D. (2023). Pre-establishment National Treatment and Negative List Model: From BIT Negotiations to Negative List of Shanghai Pilot Free Trade Zone. In: Li, X., Yuan, C., Kent, J. (eds) Proceedings of the 6th International Conference on Economic Management and Green Development. Applied Economics and Policy Studies. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-19-7826-5_76
39. China launches pilot program for foreign investment reporting to support expansion. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://english.shanghai.gov.cn/en-Editorspick-DoBusiness/20250627/681d8dba0bfa49c1ab80d723a1e3b277.html (жүгінген күні: 12.04.2026).
40. Julian G. Ku, Enforcement of ICSID Awards in the People's Republic of China, 6 Contemp. Asia Arb. J. 31(2013). - pages 19.
41. Новое корпоративное право и правила трансграничных инвестиций (2025 г.), том 36. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.huiyelaw.com/news-4057.html (жүгінген күні: 12.04.2026).
42. Significant Investments Review Act 2024 (No. 1 of 2024). Republic Of Singapore. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://sso.agc.gov.sg/Act/SIRA2024 (жүгінген күні: 12.04.2026).
43. Streamlined experiences for citizens and businesses. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.tech.gov.sg/about-us/what-we-do/our-digital-government-efforts/user-and-business-journeys/#228dd763183c822649fa451eed526760 (жүгінген күні: 12.04.2026).
44. Налоги в ОАЭ. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.finestgroup.ru/page_info.php?pages_id=18 (жүгінген күні: 12.04.2026).
45. Georgia Country Commercial Guide. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.trade.gov.http.akamai-trials.com/country-commercial-guides/georgia-digital-economy (жүгінген күні: 12.04.2026).
46. Правительство Армении одобрило закон о равных условиях для местных и иностранных инвесторов. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://arka.am/news/economy/pravitelstvo-armenii-odobrilo-zakon-o-ravnykh-usloviyakh-dlya-mestnykh-i-inostrannykh-investorov/ (жүгінген күні: 12.04.2026).

47. Депутат предложил изменить законодательство для защиты розничных инвесторов. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.pnp.ru/economics/deputat-predlozhil-izmenit-zakonodatelstvo-dlya-zashhity-roznichnykh-investorov.html?utm_source=rfinance (жүгінген күні: 12.04.2026).
48. Резиденты белорусских СЭЗ рассказали о ключевых барьерах ведения деятельности. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://primepress.by/news/kompanii/rezidenty_belorusskikh_sez_rasskazali_o_klyuchevykh_barerakh_vedeniya_deyatelnosti_opros-51721/ (жүгінген күні: 12.04.2026).
49. Казахстан в лидерах ЦА по привлечению инвестиций в экономику. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://kz.kursiv.media/2025-12-23/kazahstan-v-liderah-cza-po-privlecheniyu-investiczij-v-ekonomiku/ (жүгінген күні: 12.04.2026).
50. World Competitiveness Center. Rankings out of 69 countries 2025. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/rankings/wcr-rankings/#_tab_List (жүгінген күні: 12.04.2026).
51. Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының 2029 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 18 қазандағы №868 қаулысы. (Күші жойылды) [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000868#z15 (жүгінген күні: 12.04.2026).
52. Қазақстан Республикасының инвестициялық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2025 жылғы 31 желтоқсандағы №1185 қаулысы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2500001185 (жүгінген күні: 12.04.2026).
53. Bazarbayev A., Karatayeva A. Issues of settlement of investment disputes between the Republic of Kazakhstan and individuals or legal entities of other states. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. – 2024. – №148(3). – С.75-88.
54. Қазақстан Республикасының Конституциясы: Конституция 2026 жылы 15 наурызда республикалық референдумда қабылданды. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2600000000 (жүгінген күні: 21.05.2026).
55. Прокуратура туралы: Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 жылғы 5 қарашадағы №155-VII ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155 (жүгінген күні: 21.05.2026).
56. Экономиканы ырықтандыру жөніндегі шаралар туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 8 мамырдағы №542 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2400000542 (жүгінген күні: 21.05.2026).

57. 675 незаконных проверок инвесторов пресекли через «прокурорский фильтр» в Казахстане. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://kaztag.kz/ru/news/675-nezakonnykh-proverok-investorov-presekli-cherez-prokurorskiy-filtr-v-kazakhstane (жүгінген күні: 21.05.2026).
58. Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының Инвесторлардың жүйелі проблемаларының тізілімін қалыптастыру және жүргізу жөніндегі қағидаларын бекіту туралы бұйрығының жобасы. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15772893 (жүгінген күні: 21.05.2026).
59. Генпрокуратура прекратила в отношении предпринимателей 360 уголовных дел. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.kt.kz/rus/ekonomika/genprokuratura_prekratila_v_otnoshenii_predprinimateley_1377945632 (жүгінген күні: 21.05.2026).
60. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы: Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі №235-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235# (жүгінген күні: 21.05.2026).
61. Генпрокуратура РК отменила более 2 500 штрафов, которые незаконно получили бизнесмены. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://kz.kursiv.media/2023-08-04/mtww-shtraf/ (жүгінген күні: 21.05.2026).
62. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі: Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы №377-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377 (жүгінген күні: 21.05.2026).

Қосымша 1

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы

Құқық қорғау органдары академиясы

АЛГОРИТМ

«Әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыру»

Дайындаған: магистрант М.У. Мендигалиев

Атырау облысы прокуратурасы

Атырау, 2026

Осы алгоритм «Әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыру» тақырыбындағы магистрлік диссертациялық зерттеудің нәтижелері негізінде әзірленді және оларды практикалық қызметке енгізуге бағытталған.

Алгоритмнің мақсаты – инвестициялық қызмет саласында туындайтын әкімшілік кедергілерді жүйелі түрде айқындау, оларды құқықтық және ұйымдастырушылық тұрғыдан бағалау, сондай-ақ мемлекеттік органдардың, оның ішінде прокуратура органдарының қатысуымен оларды төмендету жөніндегі дәйекті іс-қимылдар тізбегін қалыптастыру.

Алгоритм қолданбалы сипатқа ие болып, Қазақстан Республикасында инвестициялық саясатты іске асыру процесінде практикалық пайдалануға арналған. Ол диссертацияның құрылымына, атап айтқанда инвестициялық қызметтің экономикалық-құқықтық аспектілерін, ұлттық және салыстырмалы-құқықтық тәжірибені, сондай-ақ прокуратура органдарының инвестициялық тартымдылықты қамтамасыз етудегі рөлін зерттеуге қайшы келмейді.

1-қадам. Инвестициялық қызмет саласындағы бастапқы жағдайды кешенді талдау.

Бұл кезеңде инвестициялық қызметтің жалпы жай-күйін объективті бағалау мақсатында экономикалық және құқықтық деректерді жинау және жүйелеу жүзеге асырылады.

Біріншіден, Қазақстан Республикасындағы инвестициялық климаттың ағымдағы жай-күйі талданады. Ол үшін негізгі макроэкономикалық көрсеткіштер, негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемінің динамикасы, салалық және өңірлік құрылым, сондай-ақ инвестициялық белсенділік деңгейіне әсер ететін факторлар ескеріледі.

Екіншіден, инвестициялық жобаларды іске асыру барысында инвесторлардың мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл жасауына байланысты қолданылатын әкімшілік рәсімдердің толық тізбесі қалыптастырылады. Аталған рәсімдерге рұқсат беру, келісу, сараптамадан өткізу, мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді алу процестері жатады.

Бұл кезеңнің нәтижесі инвестициялық қызмет саласындағы нақты әкімшілік орта туралы бастапқы түсінік қалыптастыру болып табылады.

2-қадам. Әкімшілік кедергілерді айқындау және жүйелеу.

Бұл кезең инвестициялық қызметке теріс әсер ететін нақты әкімшілік тосқауылдарды анықтауға бағытталған.

Әкімшілік кедергілер ретінде инвестициялық жобаларды іске асыру мерзімін негізсіз ұзартатын, қосымша шығындарға әкелетін немесе инвесторлардың құқықтық сеніміне нұқсан келтіретін рәсімдер мен талаптар қарастырылады. Оларға рәсімдердің көпсатылылығы, мерзімдердің шамадан тыс ұзақтығы,

қайталанатын талаптардың болуы, сондай-ақ ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жеткіліксіздігі жатады.

Анықталған әкімшілік кедергілер құқықтық табиғаты бойынша жүйеленеді. Атап айтқанда, олар:

– заңнамалық деңгейдегі кедергілер (нормалардың күрделілігі, өзара қайшылықтары);

– ведомстволық деңгейдегі кедергілер (ішкі нұсқаулықтар, регламенттер);

– құқық қолдану практикасына байланысты кедергілер (әртүрлі түсіндіру, субъективті тәсілдер) болып бөлінеді.

Бұл кезең әкімшілік кедергілердің себептері мен шығу көздерін анықтауға мүмкіндік береді.

3-қадам. Инвестициялық қызметтің құқықтық негіздерін талдау.

Аталған кезеңде инвестициялық қызметті реттейтін нормативтік-құқықтық базаға талдау жүргізіледі.

Талдау барысында Қазақстан Республикасының Конституциясы, Кәсіпкерлік кодексі, Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі, Инвесторлардың құқықтарын қорғау және активтерді қайтару саласында мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 17 желтоқсандағы № 1125 Жарлығы және өзге де салалық нормативтік-құқықтық актілер зерделенеді.

Нормативтік-құқықтық актілердің мазмұны инвестициялық қызметті жүзеге асырудағы әкімшілік рәсімдердің айқындылығы, құқықтық анықтылығы және болжамдылығы тұрғысынан бағаланады. Сонымен қатар құқық қолдану практикасының біркелкілігі мен әкімшілік шешімдердің негізділігіне назар аударылады.

Бұл кезеңнің мақсаты – әкімшілік кедергілердің құқықтық алғышарттарын айқындау және оларды жетілдіру мүмкіндіктерін анықтау.

4-қадам. Халықаралық және шетелдік тәжірибені салыстырмалы-құқықтық талдау.

Бұл кезеңде инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің халықаралық және шетелдік тәжірибесі зерттеледі.

Салыстырмалы талдау барысында әкімшілік рәсімдерді оңайлату, «бір терезе» қағидатын енгізу, инвестициялық жобаларды сүйемелдеу институттарын дамыту және мемлекеттік қызметтерді цифрландыру тәжірибесі қарастырылады.

Шетелдік тәжірибені талдау кезінде оны механикалық түрде көшіруге емес, Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін ескере отырып бейімдеу мүмкіндіктеріне басымдық беріледі.

Бұл кезеңнің нәтижесі әкімшілік кедергілерді төмендетудің тиімді тетіктерін анықтау болып табылады.

5-қадам. Әкімшілік кедергілерді төмендету жөніндегі практикалық шараларды әзірлеу.

Аталған кезеңде алдыңғы талдау нәтижелері негізінде әкімшілік кедергілерді төмендетуге бағытталған нақты ұсынымдар қалыптастырылады.

Бұл ұсынымдар рұқсат беру және келісу рәсімдерін оңтайландыруды, әкімшілік рәсімдердің мерзімдерін қысқартуды, цифрлық сервистерді кеңінен қолдануды, сондай-ақ инвесторлар үшін құқықтық ақпараттың қолжетімділігін арттыруды қамтиды.

Ұсынымдар мемлекеттік органдардың өкілеттіктері мен қолданыстағы заңнама шеңберінде іске асырылуы тиіс.

6-қадам. Прокуратура органдарының қатысу тетігі.

Бұл кезеңде прокуратура органдарының инвестициялық қызмет саласындағы заңдылықты қамтамасыз етудегі рөлі айқындалады.

Прокуратура органдарының негізгі міндеттері ретінде инвесторлардың құқықтарын қорғау, негізсіз әкімшілік кедергілерді анықтау, заңсыз шешімдер мен әрекеттерге уақтылы ден қою, сондай-ақ мемлекеттік органдарға әкімшілік рәсімдерді жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізу қарастырылады.

Сонымен қатар инвестициялық дауларды сотқа дейінгі тәртіпте реттеуге жәрдемдесу прокуратура органдары қызметінің маңызды бағыты болып табылады.

7-қадам. Алгоритмді енгізу және нәтижелілігін бағалау.

Бұл кезеңде әзірленген алгоритм практикалық қызметке енгізіледі және оның нәтижелілігі бағаланады.

Бағалау барысында әкімшілік рәсімдер мерзімдерінің қысқаруы, инвесторлардың шағымдарының азаюы, инвестициялық белсенділіктің артуы сияқты көрсеткіштер ескеріледі.

Алынған нәтижелер негізінде қажет болған жағдайда түзетуші шаралар қабылданады.

Осы алгоритм инвестициялық қызмет саласындағы әкімшілік кедергілерді жүйелі түрде төмендетуге бағытталған және магистрлік диссертациялық зерттеудің қорытындыларын практикалық қызметке енгізудің нақты тетігі болып табылады. Алгоритмді қолдану Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыруға және мемлекеттік басқару тиімділігін күшейтуге ықпал етеді.

«**БЕКІТЕМІН**»
Атырау облысы
прокурорының орынбасары
_____ **Д.А. Жылангозов**
2026 жылғы «15» 03
м.о.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясының магистранты (докторанты)
Мендигалиев Мерген Умирбекович

«Әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыру» тақырыбы бойынша зерттеуінің нәтижелерін

енгізу актісі

Комиссия құрамы:
Төраға: Атырау облысы прокурорының орынбасары Д.А. Жылангозов
Комиссия мүшелері:

1. 3-Басқарма бастығының м.а. А.И. Изтаев
2. 1-Басқарма бастығы Е.Б. Байкісі

Осы актімен комиссия зерттеу жобасының материалдары әкімшілік кедергілерді төмендету арқылы Қазақстан Республикасының инвестициялық тартымдылығын арттыру саласында Алгоритм түрінде практикалық қызметке енгізілгенін растайды.

Енгізу күні: 15.03.2026

Төраға: **Д.А. Жылангозов**

Комиссия мүшелері: **А.И. Изтаев**

Е.Б. Байкісі